

A l'ombra de Juníper Serra

(Problemàtica de les Províncies Internes en el marc de la pèrdua final)

Joana M. Duran Andreu
(620447962, duranandreu@gmail.com)
Irene Salamanca Pujol
(971266840, isapu57@gmail.com)
Estudiants del 5è curs d'Història
Universitat de les Illes Balears

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest treball és essencialment un: esbrinar quina era la problemàtica que envoltava les Províncies Internes, el territori més septentrional del Virregnat de Nova Espanya on Juníper Serra hi havia viscut més de trenta anys. El punt de vista se centra en la visió i en les vivències de les autoritats administratives colonials durant un any: 1820. La font primordial, eix central del treball, ha sigut el conjunt de documents i la correspondència que els càrrecs de la administració civil i militar es trameten internament i que es remeten a la metròpoli a través dels informes del virrei. També la correspondència, els diaris i els informes de Juníper Serra i dels acompanyants en la seva expedició havien sigut claus per conèixer de primera mà aquests territoris de la colònia americana, els més allunyats de la corona espanyola, que fins llavors havien estat objecte d'idealització imaginària.

L'anàlisi detallat del què es diu i de com es diu, del què no es diu directament però se sobreentén, és el que importa en primera instància, perquè no només ens xerra del que passava en aquell territori i de com es vivia el que succeïa, sinó que també ens mostra quina era la mentalitat i l'esperit dels espanyols encarregats de mantenir una colònia que estava arribant a la seva fi, d'un imperi a les acaballes de la seva glòria que per un costat era hereva de la que va conèixer Juníper Serra, però per una altra havia canviat les seves perspectives i esperances; no així molts dels seus problemes.

1820 és l'any anterior a la independència mexicana, quan altres colònies del sud americà ja s'havien independitzat amb més o menys fortuna, més de 35 anys després de la mort de Serra en terres californianes. Per aquest motiu no es pot ignorar, des de la perspectiva actual, el que ja tots sabem que va passar, i el que passava, al voltant d'aquest territori, tant a Espanya com a la resta del Món, així com recordar també tota l'experiència *juniperiana* acumulada.

I no tot surt a la llum en els documents. Situacions, problemes i aspectes importants que colpien amb força les Províncies Internes des del temps de Serra, no s'acaben de revelar, ni tan sols s'insinuen. En ocasions, per la prioritat d'altres assumptes, potser, sembla que s'obvien problemes que, per enquistats, irresolubles o inconfessables, no són objecte de tractament.

Per tot plegat, a més a més d'incloure un apartat previ de context general espacial i temporal com és prescriptiu, hem considerat convenient afegir posteriorment a l'anàlisi dels textos un apartat d'algunes consideracions externes als documents que poden acabar d'explicar i de completar la problemàtica que en ells hi apareix i també la que no hi apareix però que hi era present.

Hi ha, per tant, un treball afegit de recerca d'informació bàsica a través de fonts bibliogràfiques que, en la majoria de casos, no hem utilitzat per contrastar la informació que ens brinden els documents, cosa que no tindria sentit en aquest cas, sinó per entendre millor el seu

contingut, no sempre clar i senzill: ubicació geogràfica de topònims, terminologia específica, càrrecs administratius,... Per la mateixa raó, per facilitar la comprensió de tot plegat, hem inclòs un apartat, afegit al marc contextual espacial i temporal, que pretén situar la problemàtica analitzada tenint en compte la, de vegades, complicada i canviant organització administrativa – territorial.

La hipòtesi inicial era ben senzilla: a un any vista de la independència, i amb els precedents d'altres indrets del continent americà, els problemes del Virregnat havien de ser absolutament apressants, molt superiors als de l'època de Juníper Serra, a pesar que aquests en constitueixen un precedent prou il·lustrador. Les Províncies Internes, allunyades i desconnectades dels centres colonials, enfrontades a l'hostilitat del terreny i dels seus habitants, fustigada per competidors estrangers i rebel·lions internes, amb poc recursos a la major part del territori i, ja, amb poca moral d'expansió i de domini, havien d'afrontar massa dificultats per a dur a terme la gestió i el manteniment de l'ordre d'un territori que se'ls escapava de les mans. Proves d'aquesta situació extrema és el que esperàvem trobar en els documents de les autoritats espanyoles allà destinades i podem dir que, efectivament, la gran majoria dels problemes imaginats es confirmen. Però també hi ha sorpreses i estranyeses, algunes d'elles de contingut i altres d'actitud, que analitzem a les conclusions.

Recórrer a fonts bibliogràfiques diverses per omplir els buits o dubtes de la informació extreta dels documents, o per confirmar-la i completar-la, no ha sigut una tasca fàcil ja que els recursos bibliogràfics a l'abast resulten, en general, excessivament generalistes (problemes del Virregnat) o centrats en esdeveniments i períodes molt determinats. El recurs més utilitzat, per la possibilitat que ofereix d'accedir a qüestions molt específiques, ha sigut la xarxa. En ella hem pogut localitzar articles, pàgines web, estudis específics,... que ens han ajudat a resoldre gran part de les qüestions.

En relació als estudis existents entorn a la problemàtica de les Províncies Internes cal remarcar primerament dos aspectes a tenir en compte pel què fa al nostre estudi: la investigació s'ha centrat en els documents existents d'un any determinat: 1820, mentre la bibliografia disponible sol atendre a períodes més amplis i, en tot cas, la fixació per anys sol referir-se al període insurreccional 1810- 1812 o a 1821, any de la independència mexicana, tret de tota la bibliografia existent entorn a la presència de les missions i en concret a la de Juníper Serra en la seva expedició californiana. El segon aspecte és que el fet d'atendre específicament a la problemàtica de les Províncies Internes obliga a desvincular en certa manera aquest territori del conjunt del Virregnat que és normalment l'objecte d'anàlisi de la major part de la bibliografia, fins i tot considerat ja com a Mèxic. Això fa que les referències al tema que ens ocupa es facin de forma massa general enunciant només quins eren els problemes fronterers.

És usual en la historiografia més tradicional considerar que la Història, a Mèxic i de Mèxic,

sorgeix a partir de la revolució perquè la història anterior pertany més pròpiament a la història d'Espanya. En aquella tasca hi participaren historiadors conservadors com el mexicà Lucas Alamán¹, que escriu una “Historia de Méjico” en diversos volums a 1882, o l'espanyol Luís Suárez, prolífic autor espanyol del segle XX². El seu punt de vista envers la colonització espanyola és sempre favorable: minimitzen els problemes i lloen la funció civilitzadora de la conquesta front als desastres de la independència. A l'altra costat, fruit d'una relectura del passat i dels mateixos textos del passat, els episodis de la conquesta i de la independència s'emprenen des d'un punt de vista crític. John Lynch seria un dels exemples.

Actualment els estudis monogràfics proliferen en aquesta darrera perspectiva a través de treballs molt més específics, generalment com a producte de tesis universitàries o d'investigacions d'institucions públiques i privades. Els indis de les fronteres, els presidis espanyols, els conflictes fronterers internacionals,... són alguns d'aquests exemples³. Al seu costat hi podem situar una historiografia liberal que, des de la perspectiva nord-americana, planteja la modernitat de Mèxic fruit del paper dels Estats Units.

L'estudi regional començà precisament amb l'anàlisi històric i econòmic de l'anomenat “Gran Norte de Méjico” a finals del segle XIX, però des de un punt de vista principalment antropològic. Fou més endavant quan la historiografia va iniciar l'estudi de problemes històrics que sempre s'havien tractat de forma general quan en realitat responien a casos particulars d'uns territoris determinants. Els treballs més recents en aquest sentit són els estudis de Santiago Bernabéu i els que impulsa actualment la Universitat de Califòrnia on la figura de Juníper Serra és reconeguda com a una personalitat de rellevància dins la història de l'estat. Les missions jesuítiques i la mineria han sigut en aquest camp un dels temes preferits que, en el seu desenvolupament, han arribat a encunyar nous termes i conceptes com el de “*novohispano*”. Però altres temes, que interessarien especialment en el nostre treball, estan encara poc estudiats com els establiments portuaris del Pacífic, el contraban, les rutes terrestres i marítimes, l'intercanvi comercial,... referits en concret a les Províncies Internes.

¹ALAMAN, Lucas. (1882) *Historia de Méjico desde los primeros movimientos que prepararon su independencia en el año 1808 hasta la época presente*. Imprenta JM de Lara. México.

²Luís Suárez té diverses publicacions en relació a la història mexicana.

³L'etnohistoriador nord-americà de la Universitat de Califòrnia, Edward Flagler se n'ha ocupat del tema en diversos articles i publicacions

Les fonts primàries

Per al desenvolupament del present treball s'han consultat diferents documents del *Archivo General de Indias* (AGI) a través del Portal d'Arxius Espanyols (PARES). Respecte al marc cronològic, com ja s'ha esmentat, ens hem centrat en l'any 1820, ja que es tractava d'analitzar un període aïllat, just abans de la formació de Mèxic com estat independent de la metròpoli fundadora. Així i tot, vam considerar convenient fer l'anàlisi del darrer informe militar de l'any 1819 que fou enviat pel Virrei a Espanya, per ubicar-nos una mica en els fets que es venien arrossegant des de temps enrere. S'han consultat tots els arxius existents de 1820 que ocupen des del mes de gener fins el mes d'abril, moment en el qual es deixen de rebre notícies a la metròpoli sobre les ocurrencies de l'altra part de l'Atlàntic. Tot i la precisió de la cronologia, és constant en la documentació la regressió i el recordatori de fets passats, fins i tot d'un parell d'anys enrere.

La documentació original està situada en la secció *Estado* de l'Arxiu General d'Índies (AGI) a Sevilla. Els informes apareixen baix el títol de *Virrey sobre novedades ocurridas en Provincias Internas*; encara que aquest títol pot variar una mica però el seu significat és el mateix, com per exemple, *Virrey sobre las ocurrencias en Provincias Internas*.

Cal tenir en compte que la ciutat de contacte entre la Corona espanyola i les seves colònies americanes era Sevilla, per la qual cosa és obvi que la documentació referent a les Províncies Internes la trobem allà. Cal esmentar, però, que aquesta mateixa documentació es pot trobar a l'Arxiu General de Simancas (AGS), l'arxiu de la monarquia on es dipositava tota la documentació que es rebia des dels diferents ministeris, en aquest cas el Ministeri de la Guerra. Era molt habitual que la documentació aparegués duplicada i/o repetida, i aquest fet ens ho confirma. Una altra cosa a tenir en compte en la citació de la documentació és que els folis consultats a PARES apareixen sense foliar.

La tipologia de la font estudiada és majoritàriament la carta, unes cartes que es dirigien des del Virregnat de Nova Espanya a la metròpoli. Concretament, estan escrites pel virrei de Nova Espanya d'aquell moment, Juan Ruiz de Apodaca, sota la intitulació de *Conde del Venadito*, que es dirigeix al Ministeri de la Guerra per explicar les principals ocurrencies militars. Es tracta de comunicats militars informatius de caràcter mensual que pretenien posar al dia la Corona espanyola de tots els fets ocorreguts en aquell indret d'ultramar.

Juntament a la carta del virrei s'hi solien adjuntar algunes còpies de documents més específics en relació als temes tractats a l'informe. Així, l'estructura habitual de la documentació és una carta escrita pel virrei informant de tots els fets esdevinguts durant el darrer mes al territori de les Províncies Internes i, adjuntat, hi solia haver també informes més precisos que eren còpies de la

informació que el propi virrei rebia dels seus subdelegats militars. En són un exemple la correspondència que ha mantingut el Virrei amb els militars referent a insurgències, presència d'indis, informes sobre l'estat de les costes o de les fronteres, reproducció del missatge que ha transmès el president dels Estats Units, estat d'algunes missions, etc. La presència d'aquestes còpies adjuntes sempre s'indica a la pròpia carta del virrei amb la fórmula “*adjunto copia n.º...*”

Cal dir que la consulta d'aquests informes més específics, ha estat força útil en alguns casos per aclarir aspectes de la documentació que no quedaven prou clars amb l'informe del virrei, a pesar que, en ocasions, també ha suposat la repetició constant d'una informació que ja coneixíem.

Pel què fa a l'estructura del document és sempre la mateixa. Presenta un encapçalament que indica el número de comunicat militar. L'escrit que fa el virrei no ocupa la totalitat del foli sinó que deixa un marge força ample a la part esquerra. En aquest marge, a la primera pàgina de cada comunicat militar, apareix una breu indicació del virrei dient el que indica el document:

“El virrey de Nueva España Conde del Venadito continua dando parte de la ocurrencias del servicio militar de aquel reino en el presente mes”⁴

Seguidament, en lletres més grans, i després del tractament “*Excelentísimo Señor*”, el virrei comença a redactar el seu informe següent, sempre, el mateix esquema introductorí:

“En el parte de ocurrencias militares de este reyno con que en el preferente mes doy cuenta a S.M. por el Ministerio de la guerra digo entre otras cosas lo siguiente, Excelentísimo Señor:”⁵

Respecte a la part final de l'informe, el virrei torna a fer referència a les còpies adjuntes que acompanyen el seu escrit, després data el document en el temps i en l'espai i el signa.

“Y lo traslado a V.E. acompañando las expresadas copias, consiguiendo a lo que sobre estos particulares he comunicado a ese Supremo Ministerio en mis anteriores cartas para que V.E. se sirva elevando al conocimiento del rey nuestro Señor.

México, 31 de marzo de 1820

Excelentísimo señor

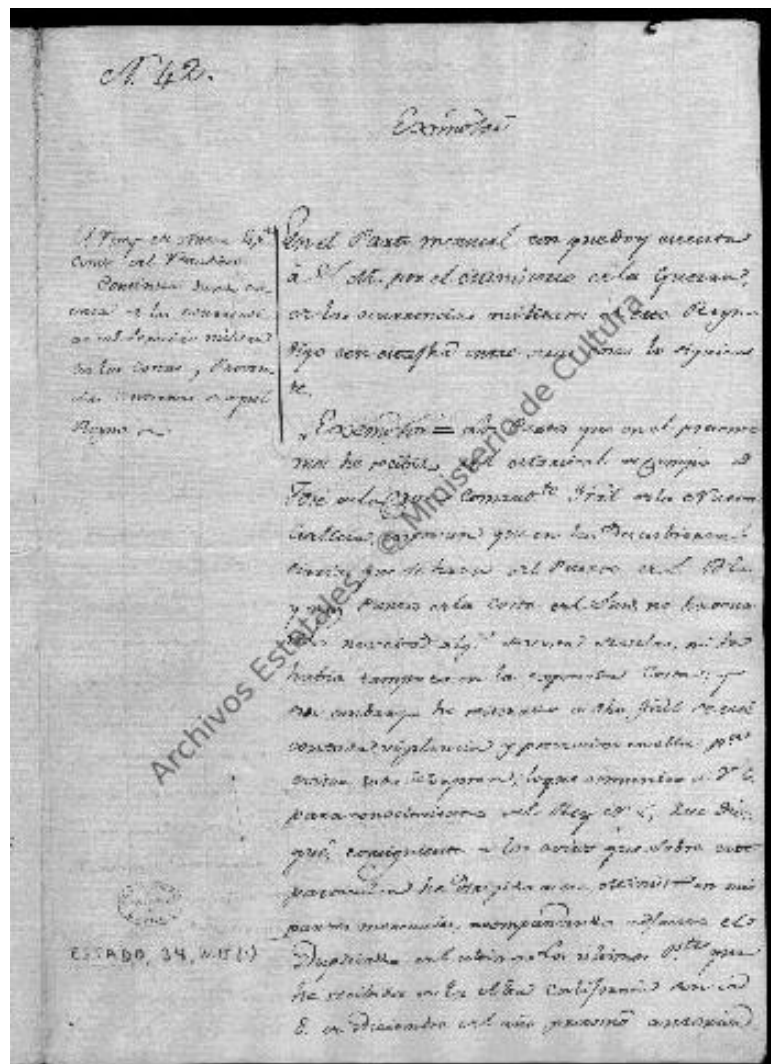
El conde del Venadito”⁶

⁴ Archivo General de Indias (AGI en endavant) “Virrey sobre novedades ocurridas en las Provincias Internas” (31 gener 1820), sf.

⁵ *Ídem*

⁶ Archivo General de Indias (AGI en endavant) “Virrey sobre las ocurrencias en Provincias Internas” (31 març 1820),

Un aspecte que sovint no es considera abans d'iniciar la lectura de textos no actuals és l'ús de la llengua escrita en un període determinat de la Història. En primer lloc cal dir que es tracta d'una lletra cursiva manual utilitzada en un registre formal amb les expressions encunyades que li són pròpies i els tecnicismes de la vida militar i administrativa habituals, que no sempre resulten comprensibles. Encara perviu l'ús d'abreviatures arcaiques fossilitzades i a tot això hi ha que afegir la redacció poc acurada, des d'un punt de vista actual, pel que fa a la puntuació, la sintaxi i l'organització del text: manca de delimitació de les oracions, el·lipsi, repeticions i redundàncies, epítets retòrics, frases inacabades o excessivament llargues,... L'accés a la informació del document resulta de vegades complicat, tot i la seva suposada modernitat.

Exemple de document de l'AGI, a través de PARES, corresponent al primer foli d'un dels informes del virrei.

(pares.mcu.es)

Breu referència⁷ de la documentació consultada:

❖ *Virrey sobre novedades ocurridas en las Provincias Internas*

A.G.I.,ESTADO,33,N.46.

1819-12-31 (Mèxic)

- Carta nº 34, reservada, del Virrei de Nova Espanya al Ministre d'Estat, on segueix informant de les novetats que ocorren a les costes i a les Províncies Internes d'aquell regne.
- S'adjunta la còpia de la correspondència amb diferents autoritats sobre aquest assumpte.

❖ *Virrey sobre novedades ocurridas en las Provincias Internas*

A.G.I., ESTADO,34,N.1.

1820-01-31 (Mèxic)

- Carta nº 37 del Virrei de Nova Espanya al Ministre d'Estat, en la qual fa arribar les noves notícies, adjuntat còpies de documents, que ocorren a les costes i a les Províncies Internes d'aquell virregnat en referència al servei militar.
- S'adjunten varies còpies:
 - Número 1. Còpies dels oficis entre el Conde de Venadito i Don José de la Cruz, fent saber les novetats de les costes del mar del Sud, des del 31 de desembre del 1819.
 - Número 2. Diligències practicades per l'alferes Don Fernando de la Tova sobre el naufragi d'una fragata anglesa balenera nomenada 'La Hussar', el seu capità era Vrial Bunken. (Missió de San José del Cavo, Novembre 1819).
 - Número 3. Còpia dels oficis mantinguts entre el Conde del Venadito y el General Don Alejo García Conde, sobre els moviments d'indis a la frontera amb els Estats Units (Novembre 1819 a gener 1820).
 - Número 4. Còpia dels oficis comunicats por el brigadier Don Joaquín de Arredondo, Comandant General de las Províncies Internes d'Orient, informant de las operacions manades por el Tinent Coronel Don Ignacio Pérez, contra Nacogdoches i les fronteres de la Louisiana, amb la intenció de destruir la reunió de facciosos estrangers (3 Desembre 1819 a 24 gener 1820).

⁷<http://pares.mcu.es/>

❖ *Virrey sobre novedades en Provincias Internas**A.G.I.,ESTADO,34,N.2**1820-02-29 (Mèxic)*

- Carta nº 38 del Virrei de Nova Espanya al Ministre d'Estat, on segueix informant de les novetats militars que ocorren a les costes i a les Províncies Internes d'aquell regne.
- S'adjunten varies còpies referides a la carta:
 - Número 1. Còpia de la correspondència promoguda per la denuncia feta per Don Toribio de la Sierra, que procedent de Realipoque va arribar a les costes de Maldonado, situat a la província de Oaxaca; sap que cap a aquests mars havien partit des de Xile quatre fragates de insurgents i que Panamà estava bloquejat per una fragata de guerra, es prendran mesures per evitar els objectius dels xilens (27 Enero-29 Febrer).
 - Número 2. Còpia de la correspondència creuada amb motiu de la revolta, de la companyia dels indis ópatas, del presidi de Babispe, província de la Sonora; y que a mercè de las providències que s'havien pres, els indis s'han mantingut tranquils (24 gener-29 febrer).
 - Número 3. Còpia traduïda del Missatge del President dels Estats Units a las dues Cambres del Congrés americà, el 7 de Desembre de 1819, enviada per l'Encarregat de Negocis amb els Estats Units, Don Mateo de la Serna, en el què se manifesten els engravis que els angloamericans pretenen haver rebut per part dels espanyols i el sentiment que tenen per no haver ratificat S.M. el tractat de cessió de las Florides , fet per el Ministre Onis.
 - S'hi adjunta una còpia de l'ofici de remissió del missatge de Serna al Conde del Venadito i d'aquest a Don Alejo García Conde, Comandant de las Províncies Internes de Occident.

❖ *Virrey sobre las ocurrencias en Provincias Internas**A.G.I.,ESTADO,34,N.5**1820-03-31 (Mèxic)*

- Carta n.º 41 del Virrei de Nova Espanya al Ministre d'Estat, en què fa arribar les noves notícies, adjuntat còpies de documents, que ocorren a les costes i a les Províncies Internes d'aquell Virregnat en referència al servei militar. Principal y duplicat.
- S'adjunten diverses còpies de la informació tractada a la documentació:
 - Número 1. Còpia dels oficis creuats entre Don José de la Cruz i del Conde de Venadito referent a l'aparició en las aigües del Port de San Blas de tres bucs grans, es prendran mesures contra el seu desembarc (21 febrer a 28 març).
 - Número 2. Còpia de la correspondència creuada entre el Conde de Venadito i l'Encarregat de negocis espanyol en els Estats Units, referent a la descàrrega de la fragata

angloamericana 'La Macedonia', i entre el Virrei de Mèxic i el Capità de l'esmentada fragata demanant-li l'aixecament de l'embargament de la galera 'Traveller' el Bergantí 'Cosack' (7 setembre 1818 a 20 setembre 1819).

❖ *Virrey sobre ocurrencias en Provincias Internas*

A.G.I.,ESTADO,34,N.15.

1820-04-30 (Mèxic)

- Carta n.º 42 del Virrei de Nova Espanya al Ministre d'Estat, en què continua informant de las ocurrencies del servei militar a les costes i Províncies Internes d'aquell regne.
- Còpia dels oficis creuats entre l'encarregat de Negocis de S.M. als Estats Units, Don Mateo de la Serna i el Virrei, i entre aquest i el Comandant General de las Províncies Internes d'Orient, per impedir la decisió dels nord-americans d'ocupar les Florides (10 març a 30 d'abril).

I. EL CONTEXT DE NOVA ESPANYA

El virregnat de Nova Espanya, a principis de segle, constituïa un immens territori des de l'actual Califòrnia fins a Guatemala. Les desigualtats geogràfiques, poblacionals i de recursos eren molt evidents.

La població total del virregnat era d'uns sis milions d'habitants que es distribuïen irregularment al llarg de tot aquest vast territori. El centre era l'àrea més poblada, juntament amb la península de Yucatán, amb quasi bé cinc milions d'habitants, mentre que les províncies del Nord es trobaven pràcticament desèrtiques.

Els habitants del Virregnat pertanyien a tres grups racials, clarament diferenciats tant legalment com socialment i econòmicament: els blancs, que incloïen els criolls i els espanyols, les castes i els indis. El 60% de la població eren indis i els blancs no superaven el 18%.

A finals del segle XVIII el creixement demogràfic havia arribat a ser d'un 33%, principalment entre la població índia i mestissa, però no hi havia terres suficients per a ells ja que estaven totes en mans de criolls i de l'Església. Així, a les dues primeres dècades del segle XIX aquest percentatge va disminuir degut al descens de l'emigració i a les baixes per la guerra que va sumar-se a episodis epidèmics que afectaren especialment a la població no autòctona.

Com és de suposar, la minoria d'espanyols constituïa el grup privilegiat que ocupava els càrrecs governatius, administratius i militars; aquests darrers solien haver nascut a Espanya, tenien una formació militar i s'havien traslladat a Amèrica per obtenir un ascens. Encara que n'hi havia alguns que havien fet carrera en l'administració pública i la seva formació era més diversificada.

Un tret ben palès és que l'organització administrativa del Virregnat de Nova Espanya estava totalment militaritzada. Era una mena d'estructura jeràrquica on cada càrrec depenia d'un altre superior i tenia a les seves ordres càrrecs inferiors. No ha sigut una tasca gaire fàcil esbrinar l'ordre de rellevància que seguien, ja que alguns càrrecs es repetien a diferents nivells en l'àmbit virregnal, provincial i local.

La discriminació dels criolls des d'època colonial fou evident (*"falta en ellos aquel modo de pensar tan puro, sincero e imparcial que hay en España"*⁸), però la creixent burocràcia colonial feu que en moltes ocasions s'haguessin d'abandonar els prejudicis per poder cobrir tots els càrrecs públics; en altres moments es feu la bona als criolls per tal d'obtenir el seu suport⁹. La tònica general fou que els càrrecs foren regentats per espanyols peninsulars prioritàriament mentre els subdelegats dels esmentats càrrecs solien ser ocupats per criolls.

⁸REES JONES, R. (1979) *El despotismo ilustrado y los intendentes en Nueva España*. Ed. Universidad Nacional autónoma de México. México. pp 134.

⁹*Ídem*, pp 135

El clergat, per la seva part, alt i baix, era majoritàriament crioll. Des de l'arribada dels espanyols a les terres americanes l'església sempre hi fou present. Sota el regnat de Carles I es va instaurar la primera diòcesis al Yucatán i de manera progressiva s'aniran creant noves diòcesis seguint les butlles papals per als territoris dominats pels espanyols.

L'economia estava en mans dels espanyols i d'un reduït nombre de famílies criolles que acaparaven la producció agrícola, minera i manufacturera. Però la principal font de riquesa era el comerç, interior i exterior, que els permeté arribar a esdevenir vertaders banquers locals.

La majoria de criolls sobreviuen amb escassos recursos, a pesar de la seva posició intermèdia en l'escala social, treballant en oficis manuals. Alguns d'ells, els més afortunats gràcies a la seva formació, eren empleats públics o privats, o exercien alguna professió liberal. Uns pocs gaudien de propietats mineres, comercials o agrícoles.

Mentre els blancs, en general, habitaven a les ciutats o a les viles del centre del país, els indis, protegits per la Corona, mantenien el seu sistema comunal de terres fora de les poblacions i del sistema econòmic imperant.

Les castes eren el sector marginal del món urbà que s'ocupava dels serveis i eren la mà d'obra barata que s'identificava pel color de la seva pell.

En general es pot afirmar que els espanyols dominaven els criolls, que aquests utilitzaven els indis i que la metròpolis els explotava a tots.

La producció de plata, que havia sigut el principal factor de riquesa durant la dècada dels 70 del segle XVIII, decau a partir del moviment insurgent de 1810 i de la represa de la guerra amb Anglaterra que afectà directament al comerç exterior. En el moment de la independència la producció havia baixat fins a una cinquena part.

L'economia colonial havia rebut considerables injeccions de capital estranger durant la dècada dels 80 i des de 1789 s'havia decretat el lliure comerç acabant amb els monopolis de Cadis i de Ciutat de Mèxic. La competència va abaixar els preus però també els beneficis i els antics monopolistes anaren a cercar nous mercats en altres sectors a través dels quals es gestaren immenses fortunes privades.

Les grans hisendes eren poc productives de temps ençà i acusaven l'absentisme del senyor, el malbaratament de l'administrador i la misèria dels camperols. Al seu costat coexistien alguns minifundis en mans d'espanyols i criolls que gaudien de les millors terres. Tampoc l'agricultura i la ramaderia de les primeres dècades del segle XIX va poder remuntar una economia colonial afectada per la situació de conflicte permanent amb Anglaterra des de 1796, fins al punt que el govern de Godoy va obligar a l'Església de Nova Espanya a dipositar en *La Real Caja de Amortización* el seu capital, la qual cosa va repercutir en els préstecs fets a agricultors i comerciants.

La descapitalització del camp va veure's agreujada per èpoques de sequera i de gelades que

provocaren escassetat, fams i epidèmies, principalment a la ruralia. Entre 1720 i 1810 es patiren deu crisis agrícoles amb escassetat de blat i la conseqüent pujada de preus per part dels monopolis, atur, emigració a la ciutat, desordres socials i l'aparició del bandidatge rural.

Aquests dos darrers fenòmens, íntimament lligats, s'han considerat sovint un precedent del moviment independentista ja que fan palès el ressentiment popular contra els hisendats, els monopolistes i els especuladors. Els criolls de Michoacán, vistos en part com a precursors revolucionaris, eren veïnats molt propers als futurs rebels de Guanajuato.

La desconeixença del territori que tenien els espanyols de les seves colònies americanes era bastant elevada, per això quan a 1786 s'implantà el sistema de les intendències se'ls hi assignà una seguit de tasques molt específiques que Rees Jones¹⁰ enumera en la seva obra. Entre d'altres coses, les autoritats d'aquell indret d'ultramar, havien de recopilar la major quantitat de dades possibles dels territoris que governaven; s'havien d'elaborar mapes de cada província del virregnat, on es poguessin veure els límits, les muntanyes, els boscs, rius i llacs, és a dir els recursos naturals dels quals disposaven. Era una mena de requisit necessari i previ a qualsevol acció.

Per a la tasca cartogràfica comptaven amb l'ajuda d'enginyers especialitzats que també s'encarregaven de valorar i d'avaluar la qualitat de la terra, la producció que s'hi feia, la indústria, el comerç i la situació dels ports, la fusta disponible, ..., i tot allò que fos beneficiós per als seus dominis. A més, tenien l'obligació de fer censos de població, cadastres de propietat, i inventaris de béns que s'havien de posar per escrit i enviar-ne còpies a la metròpoli. Per aquesta tasca era cabdal el recull d'informació amb l'objectiu de conèixer els recursos materials disponibles a l'altra vessant de l'oceà Atlàntic, però sobretot resultava important conèixer els recursos que es podrien obtenir a través del pagament d'imposts de la població colonial.

Del moviment insurgent de 1810 a la independència

La caiguda de Godoy afectà la credibilitat del Virrei José de Iturrigaray, front a l'Audiència i a les elits peninsulars. Inicialment el Virrei intentà congraciar-se amb la resta d'autoritats i forces vives de la zona. Els criolls, i algunes de les ciutats del virregnat, pretenien convocar un congrés general per prendre les decisions oportunes, però el sector peninsular pretenia que s'actués com si res hagués passat. El Virrei, recolzat pels criolls, es negà a acceptar les ordes de les noves juntes de la metròpoli i semblava, principalment als ulls dels absolutistes, que pretenia aprofitar la situació per declarar la independència. Ben aviat va ser destituït per la Junta de Sevilla i alguns dels que el

¹⁰REES JONES, R. (1979) *El despotismo ilustrado y los intendentes en Nueva España*. Ed. Universidad Nacional autonoma de México. México.

recolzaven van ser detinguts. Entre la població criolla els fets es van interpretar com a un cop a la voluntat dels habitants del “regne”.

El nous virreis aconseguiren mantenir la tranquil·litat i sobretot intentaven complaure la Junta Suprema Central mitjançant les recaptacions obtingudes en base als capitals anteriorment dipositats. Ni una cosa ni l'altre satisfieien el sector espanyol de l'Audiència que, d'acord amb el Consell de Regència de Cadis, a 1810, va aconseguir la seva destitució. El nou virrei va ser el militar de major prestigi al Virregnat, Francisco Javier Venegas.

Les notícies de l'avanç napoleònic a la Península i la formació de juntes eren causa de tensions i d'intranquil·litat en tots els sectors. I en aquest ambient la precària situació econòmica de les zones agrícoles i mineres del Bajío, una zona de l'interior, va provocar que l'intendent de Guanajuato, Juan Antonio Riaño, proclamés una junta governadora en nom de Ferran VII contra les vigents autoritats espanyoles. S'inicià així una revolta popular encapçalada per l'ecònom de Dolores, un professor de Valladolid, Miguel Hidalgo, i dos capitans de milícies, Juan Aldama i Ignacio Allende. La revolta es justificava en nom de la defensa del regne front als francesos als quals els espanyols els hi estaven entregant; però la qüestió estava també en acabar amb l'opressió dels impostos.

L'èxit d'Hidalgo va ser superior al que era d'esperar ja que a la seva causa s'hi sumaren les masses populars descontentes amb la pujada vertiginosa dels preus, que els condemnava a la fam, i pretenien alliberar-se de l'opressió, no ja dels impostos sinó de l'explotació dels rics, foren peninsulars o criolls. En aquest cas, el baix clergat, més proper al poble, va assumir que eren les desigualtats les que havien provocat la desesperació a gran part de la població i la revolta.

Els rebels van prendre Guanajuato, primera productora de plata mundial a finals del segle anterior, però ben aviat el Virrei amb un exèrcit ben nodrit i amb el recolzament de les classes altes i mitjanes, espantades davant els saquejos dels revoltats, aconseguí acabar amb la revolta i amb el seu líder que fou executat per la Inquisició donada la seva condició eclesiàstica.

Tanmateix el moviment d'Hidalgo no es va extingir, tenia recolzament popular i s'havia estès per diverses ciutats del Bajío. Un altre capellà, José Mª Morelos, va continuar la seva obra, en aquest cas amb l'objectiu d'aconseguir la independència mitjançant l'organització de guerrilles. Però Morelos no va aconseguir arrelar entre la població i va ser també afusellat per les forces realistes que havien rebut, encoratjades, Ferran VII tot seguit a la victòria contra el francès.

Malgrat el moviment quedà pràcticament desfet, es mantingué la llavor independentista entre un sector de les elits d'on sorgirien els futurs dirigents independentistes mentre mantenien alhora el control del Virregnat.

La Constitució de 1812 no s'havia arribat a aplicar. Per una part les Corts havien rebutjat pràcticament totes les propostes liberals i autonòmiques dels representants americans; per l'altra els

virreis es caracteritzaven per la seva tendència absolutista, la qual cosa els duia a aplicar una política de supressió de llibertats i de drets quan ho consideraven oportú, és a dir, segons els seus interessos.

Mentrestant la lluita contra els insurgents continuava. Juan Ruiz de Apodaca va acabar pràcticament amb les restes de l'antiga insurgència, però una nova insurrecció anava cobrant força davant les mesures del poder virregnal a pesar de la millora de la situació econòmica i de la pacificació de la vida colonial. El Virrei va intentar consensuar la seva política amb els sectors socials, però l'intent de conciliació va provocar, més que res, descontent en ambdues parts.

El trienni liberal obligà a celebrar eleccions amb la consegüent victòria criolla i majoritàriament liberal dels partidaris de l'autonomia que no era precisament la de l'oligarquia tradicional. Aquesta vegada tampoc les corts liberals espanyoles feren cas a les peticions americanes. Al desencís s'hi sumava la política anticlerical del nou règim liberal que va aconseguir situar l'Església a la contra, cosa que les elits aprofitaren per demanar la separació d'un estat que feia perillar els seus privilegis.

El país va aconseguir la independència mitjançant un acord entre realistes i patriotes, sense violència; fins i tot van arribar a integrar les restes de l'anomenada *Conspiración de La Profesa* de 1820. Apodaca havia intentat perseguir-la a través del més important cap de l'exèrcit, Agustín de Iturbide, militar crioll, astut, sanguinari i ambiciós, que havia sigut voluntari en la repressió de la rebel·lió de 1810. Però ara havia arribat a un acord amb els conspiradors a pesar de la seva posició ultraconservadora i contrària a la revolució social. Les autoritats eclesiàstiques i militars acabaren sumant-se també a aquest moviment d'ampli espectre que pretenia acabar amb la dependència d'una metròpoli convulsa i enquistada. Des de les mesures borbòniques de 1776 l'estructura social i la vida quotidiana de les colònies espanyoles a Amèrica s'havia trastocat tant que havia aconseguit crear descontent en tots els grups i estrats socials.

Destituït Apodaca, el nou cap militar i polític nomenat pel govern espanyol es va veure obligat, davant la força opositora, a reconèixer la independència del país l'agost de 1821, tot i acceptant el govern del monarca espanyol.

Segons John Lynch¹¹, Mèxic havia lluitat sol, sense aliats, allunyat dels centres revolucionaris del sud continental. No obstant algunes de les informacions del governador de 1820 sí que assenyalen la influència i les incursions de revolucionaris des de Xile. El que sí està clar és que la independència en aquest cas no va venir de la mà d'alliberadors americans, sinó dels mateixos liberals imperialistes. Era quasi una ironia.

Malgrat tot, cal dir que la Il·lustració, l'enciclopedisme, la independència dels Estats Units i la Revolució francesa amb les seves declaracions dels drets de l'home i del ciutadà, també tingueren

¹¹LYNCH, J. (1985) *La revoluciones hispanoamericanas: 1808 – 1826*. Ed. Ariel. Barcelona.

el seu pes en el procés independentista. Fins i tot aquestes idees arriben a aflorar en algun moment (tema del tràfic d'esclaus) en els documents i informes que remetien els caps de l'administració colonial espanyola majoritàriament allunyats de posicions liberals o revolucionàries. D'altra banda el posicionament d'un sector important de l'Església, dins el qual s'han de considerar els missioners i molt especialment la influència de Juníper Serra, que prioritzava la tasca evangelitzadora i alhora humanitària de la colonització, també condicionaren l'actuació de les autoritats espanyoles.

L'organització territorial

Per comprendre la situació de Nova Espanya, cal fer un incís en l'evolució del seu territori. L'aplicació dels canvis en el territori implicava, també, importants canvis en l'administració d'ultramar. Així, l'aparença del Virregnat de Nova Espanya anà variant en funció de l'aplicació de nombroses reformes provinents dels canvis que es produïen en l'ambient peninsular.

Inicialment fou Antonio de Mendoza qui creà un gran nombre de províncies: les Províncies del Regne de Mèxic, la Capitania General del Yucatán, el Regne de Nova Galícia, el Regne de Nova Biscaia, el nou Regne de Lleó i la Província de Coahuila. De totes aquestes províncies cal destacar, per el tema que tractem, la província de Coahuila que englobava la part més septentrional i més extensa del Virregnat. Era coneguda a la metròpoli amb la denominació de Províncies Internes perquè abraçava diferents territoris com ara la Sonora, Chihuahua, les dues Califòrnies i Nou Mèxic, que comprenia Texas fins a la frontera amb la Louisiana.

Administrativament, aquestes noves províncies es dividien en corregiments, en els quals governava un regidor que rebia ordres directes del monarca espanyol. Aquestes regidors també eren anomenats alcaldes majors i tenien més influència en aquell territori que el propi virrei.

Cap el segle XVIII l'acumulació de poder dels regidors fou màxima, per la qual cosa el rei Carles III, l'any 1786, va impulsar importants reformes administratives amb la intenció clara i definida de reduir el poder del virrei i de les audiències. Això es reflectí amb la creació de noves províncies al Virregnat, com la Província d'Orient¹² i la Província d'Occident.

En aquestes reformes borbòniques s'aplicà el sistema de les intendències amb la signatura de la *Real Ordenanza de Intendentes de Ejército y Provincia de Nueva-España* per part del monarca espanyol.

Es formaren fins a dotze intendències que substituïren els anteriors regnes, comandàncies, corregiments i alcaldies majors. La nova denominació de les intendències fou el nom de la capital de cada província que es va convertir en el lloc de residència del seu intendent. Les seves funcions

¹² Integrada pel Nou Regne de Lleó, Nou Santander, Coahuila i Texas

foren designades per el rei i estaven englobades en les branques de justícia, guerra, hisenda i policia.

Concretament, les dotze intendències de Nova Espanya eren: la de la capital de Mèxic, Puebla de los Àngeles, Nueva Veracruz, Antequera de Oaxaca, Mérida de Yucatán, Valladolid de Miochacán, Santa Fe de Guanajato, San Luís de Potosí, Guadalajara, Zacatecas, Durango i Arispe, que corresponia a les províncies de Sonora i Sinaloa. Alguns territoris, no obstant, quedaren baix les ordres directes del virrei com les Califòrnies, Alta i Baixa Califòrnia, el govern de Nou Mèxic i el Govern de Tlaxcala.

Mapa de la divisió administrativa de Nova Espanya a partir de les reformes borbòniques de 1776
(historicosocial-emsad201.blogspot.com)

La divisió territorial seguí evolucionant amb la proclamació de la Constitució de Cadis que reorganitzà el territori virregnal en diputacions provincials governades per caps polítics superiors designats per el rei. La pròpia constitució esmentava al primer capítol, *Del territorio de las Españas*¹³, que el territori colonial espanyol era “en la América septentrional: Nueva España con la Nueva Galicia y península de Yucatán, Guatemala, provincias internas de Oriente, provincias internas de Occidente, isla de Cuba con las dos Floridas, la parte española de la isla de Santo Domingo y la isla de Puerto Rico con las demás adyacentes a éstas y al continente en uno y otro

¹³<http://es.wikisource.org>

mar”.

La constitució de 1812 fou promulgada a Nova Espanya el mes de setembre d'aquell any instaurant canvis importants com la llibertat d'impresma, eleccions democràtiques als ajuntaments i diputacions provincials, entre altres coses.

Al Virregnat de Nova Espanya s'instal·laren un total de cinc províncies que creiem rellevant enumerar així com la composició territorial de cada una ja que aquest és el marc geogràfic en el què es narra la problemàtica explicada en el present treball:

- Província de Nova Espanya, amb capital a Ciutat de Mèxic. Comprenia les províncies de Mèxic, Michoacán, Oaxaca, Veracruz, Puebla, Tlaxcala, Querétaro, San Luís de Potosí i Guanajuato.
- Província de Nova Galícia, amb capital a Guadalajara. Dins el seu territori emmarcava Jalisco, Colima, Nayarit i Zacatecas.
- Província de Yucatán, amb capital a Mérida. Englobava les províncies de Yucatán, Campeche i Tabasco.
- Províncies Internes d'Orient amb capital a Monterrey. Integrava les províncies de Nuevo León, Coahuila, Nuevo Santander i Texas.
- Províncies Internes d'Occident amb capital a Durango, centre urbà i administratiu. A ella hi pertanyien les províncies de Chihuahua, Sinaloa, Sonora, Nou Mèxic i les Califòrnies.

Les Províncies Internes d'Orient i d'Occident són les que mereixen la nostra atenció de cara a la present investigació. Es caracteritzaven per una forta presència militar que guarien el territori davant l'amenaça provinent del Nord. L'estudi dels informes que enviava el Virrei a la secretaria d'Estat espanyola referits exclusivament a les Províncies Internes, tan d'Orient com d'Occident, de fet, així ens ho confirma basant-se únicament en els territoris que englobaven aquestes dues províncies.

Amb posterioritat es creà una sisena província la de San Luís de Potosí, amb capital a San Luís de Potosí, que incloïa la província de San Luís de Potosí i la de Guanajuato.

El canvi territorial implicà, de nou, canvis en l'administració i molt sovint en la seva denominació. Així cada província restà independent del cap polític superior que exercia el Capità General. Pel què fa a les diputacions provincials es componien de: el president que era un cap polític, un intendent i set persones més que serien elegides segons convingués.

Totes aquestes reformes es feren en va per mor del retorn de Ferran VII a Espanya a 1814, un retorn que es feu sentir a tots els seus territoris amb la restauració de l'absolutisme i l'abolició de totes les mesures novedoses adoptades a Cadis. Aleshores, el Virregnat de Nova Espanya es va restablir l'agost de 1815 i es van dissoldre les diputacions provincials.

Mapa de Mèxic en el moment de la independència
(www.algarabia.com)

La colonització espanyola deixà una profunda petjada a l'actual estat mexicà. Tant és així que es poden observar les importants similituds existents entre la delimitació territorial que té Mèxic a l'actualitat i la que tenia baix el domini espanyol .
(www.algarabia.com)

El mes de març de 1820, després del pronunciament liberal de Rafael de Riego, es va tornar a instaurar a Espanya la Constitució de 1812. La jura de la constitució per el Virrei Apodaca el mes de maig, va provocar la desaparició definitiva del virregnat de Nova Espanya com a tal, ja que passà

a ser la Província de Nova Espanya, degut als canvis territorials. Així, es restabliren les províncies a tots els territoris espanyols i les diputacions administratives corresponents entre els mesos d'agost i novembre del 1820.

Ja a 1821 es decretà que cada intendència americana tingués una diputació provincial, però quan s'intentà aplicar la legislació a Nova Espanya, el mes de febrer de 1822, el nou estat de Mèxic ja era independent.

Juan Ruiz de Apodaca, el Conde de Venadito

Creiem convenient fer un breu incís sobre el Virrei Juan Ruiz de Apodaca¹⁴, per què és qui escriu els informes militars que hem pogut llegir per conèixer la problemàtica del Virregnat.

Aquest personatge era natural de Cadis, on va néixer a 1754. Fou nomenat Virrei de Nova Espanya a setembre de 1816, càrrec que ostentaria fins el mes de juliol de 1821. Juan Ruiz de Apodaca va morir a Madrid a 1835.

Imatge del Conde del Venadito, Juan Ruiz de Apodaca i la seva signatura.
(www.bicentenario.gob.mx)

La política que dugué a terme fou en general conciliadora, gràcies a aquesta actitud va aconseguir mantenir el territori més o menys pacificat, la qual cosa va fer possible impulsar el comerç al mateix temps que s'intensificaren les activitats agrícoles i mineres. Cap a 1817 hagué de

¹⁴<http://www.bicentenario.gob.mx>

fer front a un rebrot insurreccional encapçalat per l'espanyol Francisco Xavier de Mina que fou glapit per les autoritats i afusellat. A partir d'aquest fet dugué a terme una política de perdó aconseguint que més de seixanta mil insurgents abandonessin les armes contra la monarquia espanyola.

En arribar 1821 les coses canviaren de manera radical; massa esdeveniments novedosos havien esdevingut al territori americà la Corona. Totes les reformes establertes a la Constitució de Cadis afectaven als espanyols i als criolls enriquits de Mèxic. Aquests organitzaren una conspiració que designà com a líder Agustí d'Itúrbide. La reacció virregnal fou molt feble la qual cosa provocà el descontent dels oficials lleials a la monarquia espanyola. Així, el camí cap a la independència mexicana ja era inalterable.

Abraçada d'Acatempan entre Agustín de Itúrbide i Vicente Guerrero a 1820 que segellà la independència de Mèxic.
(rizieri3eindependencia.blogspot.com)

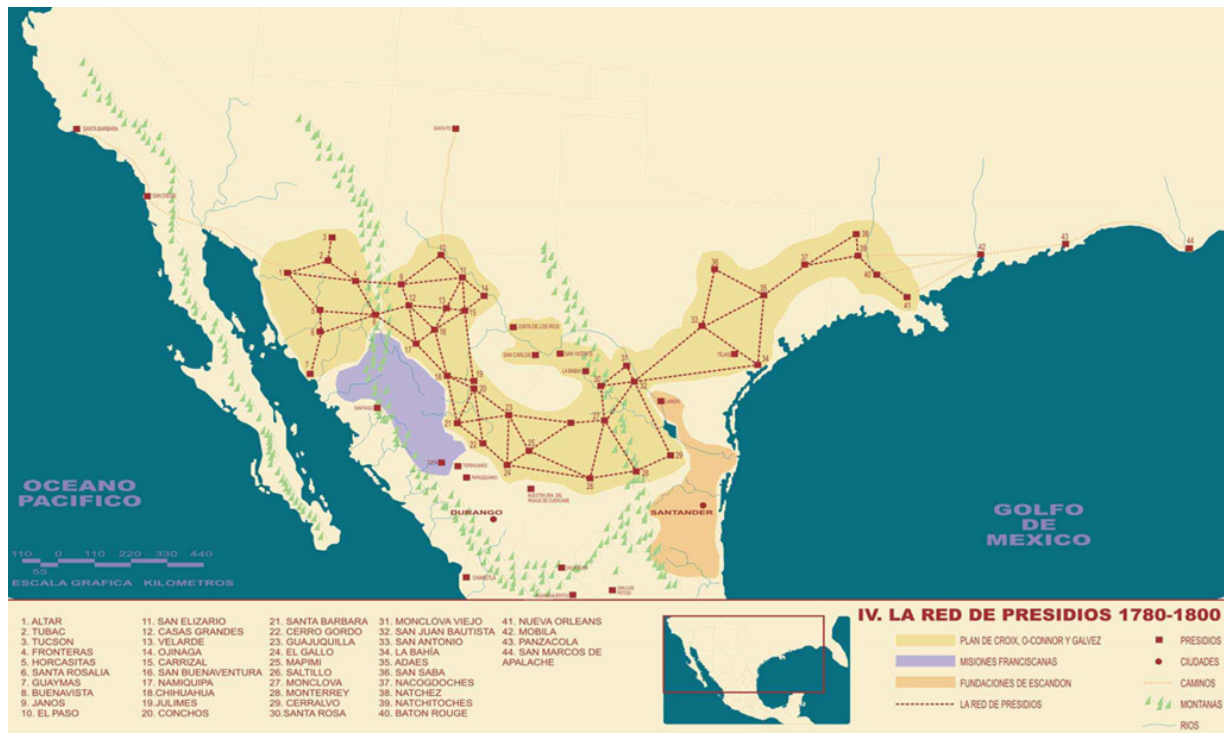
II. LA PROBLEMÀTICA DE LES PROVÍNCIES INTERNES A PARTIR DELS INFORMES DEL VIRREI DE NOVA ESPANYA

El contingut de les informacions que s'intercanvien els diferents caps de l'administració colonial, des del Virrei de Nova Espanya fins al Comandant General de les Províncies Internes, el governador de cada província o els caps dels contingents militars en indrets diferents, ens proporciona informació molt variada entorn als problemes que el sistema colonial espanyol havia d'afrontar per conservar un poder de cada vegada més precari i més difícil de mantenir. Aquesta informació se'ns presenta, en ocasions, de forma directa i explícita, de primera mà, a través de la correspondència interna i dels informes que emeten els diferents responsables de l'administració militar, en els quals es tracten precisament amb detall els problemes que van sorgint dia a dia i les solucions que es proposen o que s'emprenen. En altres ocasions, els problemes els podem deduir llegint els documents entre línies i interpretant el rerefons de les diverses qüestions i situacions que es plantegen; en aquest cas es tracta d'una informació indirecta i implícita que no per això deixa de ser menys evident o destacada. Fins i tot, una i altra no només es complementen sinó que sovint es corroboren mútuament: el que podem deduir, en un moment donat, del què, sense dir-ho clarament, s'expressa en un d'aquests informes o cartes, resulta que apareix explicitat més endavant en un altre document.

La casuística de tots aquests problemes que durant l'any 1820, un any abans de la independència mexicana, ocupaven els caps de l'administració colonial de les Províncies Internes la podem classificar en 6 grans problemàtiques: el territori i els seus recursos, l'exèrcit, les insurreccions, els indis, els Estats Units i la costa. Totes elles estan en íntima relació i tot sovint una dificultat en un aspecte implica l'altra, o una i altra conflueixen allà mateix. Però per explicar-les en detall i alhora poder esbrinar quin era aquest "marc final" de les Províncies Internes, cal sistematitzar d'alguna manera la informació extreta dels documents abans esmentats i poder fer-ne un anàlisi rigorós a costa, en algunes ocasions, de solapaments o de repeticions que confiem serveixin per fer més entenedora la situació.

A) EL TERRITORI I ELS RECURSOS

Originàriament les Províncies Internes, constituïdes administrativament com a tals des de 1776 per organitzar i facilitar la defensa i l'expansió del territori de Nova Espanya, constituïen la zona més septentrional del Virregnat. Es tractava d'un immens territori erm i despoblat, principalment a la zona nord-oest i central, ja que la zona oriental gaudia de poblacions costaneres de major activitat. La colonització espanyola no va suposar l'establiment poblacional en aquesta zona on dominaven els presidis i les viles eren escasses. En tot cas, la tasca poblacional havia sigut obra quasi exclusiva de Juníper Serra pel que feia a la zona occidental, amb l'establiment de més de 16 missions a la Baixa Califòrnia i amb la seva extensió cap a l'Alta Califòrnia. Tanmateix, a 1780, el 80% del territori de Nova Espanya concentrava el 5% de la població¹⁵.

Xarxa de presidis que responen a l'enfortiment de la presència militar en l'enfortiment del nord del Virregnat.
(Revista Scripta Nova)

Inicialment els presidis havien sigut un instrument de defensa i de pacificació del territori sobretot pel que fa a les rutes i als camins. Concebutos com a tàctica temporal per posteriorment anar poblant el territori, es van convertir en una estratègia de poblament de la zona nord, com assenyala

¹⁵ARNAL, Luís. (2006) "El sistema presidial en el septentrion novohispano, evolucion y estrategias de poblamiento". *A Scripta Nova* Vol. X, núm. N° 218. Universidad de Barcelona. Barcelona.

Luis Arnal¹⁶, paral·lelament als assentaments agrícoles i miners, fins a convertir-se en una línia de presidis d'una pretesa “frontera ideal” on s'anaven erigint nous establiments militars.

Zacatecas i Santa Fe van ser els nuclis originaris d'aquesta expansió, i posteriorment Durango. Els quatre presidis de Califòrnia: San Diego, Santa Bárbara, Monterey i San Francisco es crearen ja a la segona meitat del segle XVIII. Teodoro de Croix, nebot del Virrei del mateix nom, havia sigut a 1776 l'encarregat d'organitzar i comandar els presidis de la línia nord en un intent de dotar-la d'una major autonomia amb l'objectiu de ser més eficaç.

Els presidis tenien la missió d'anar obrint el territori empenyent les tribus índies cap al Nord i d'intentar establir zones per al conreu i la ramaderia. També havien de protegir les missions i les reduccions creades per les ordes mendicants així com les explotacions mineres si era el cas. Encara que, en realitat, a 1820 la seva funció principal havia acabat sent la resistència; l'auge de les missions de l'època de Juníper Serra ja era història.

Una de les dificultats principals era la manca de recursos: el territori no poblat no oferia recursos naturals perquè era majoritàriament desèrtic i les terres conreades de les viles eren insuficients per abastir la població, sobretot tenint en compte que havien de proveir les tropes instal·lades als presidis i les que en determinades ocasions havien de desplaçar-se per defensar el territori d'intrusions o atacs i s'hi acabaven allotjant. A això hi ha que afegir les males collites per la poca productivitat de la terra i per successius episodis de sequera. La diversificació dels cultius era mínima; el blat de moro era la base de l'alimentació. La productivitat agrícola i ramadera de les viles aconseguida en gran part gràcies a les missions en temps de Juníper Serra havia decrescut notòriament.

Així el virrei Juan Ruíz de Apodaca, Conde del Venadito, manifesta en diferents cartes i situacions la seva percepció del terreny ocupat al Ministre d'Estat:

“... los vastos desiertos donde sólo hay, con suerte, agua y pasto para caballos, sin semillas aun en el mismo Béjar, por haberse desgraciado las cosechas en este último año”¹⁷

“He prevenido a Arredondo auxilie la Provincia de Texas sin perder momento con tropas y víveres de que está muy necesitada por haberse malogrado las cosechas”¹⁸

Al mateix temps aquesta situació generava un altre problema: el de la població de les viles.

¹⁶*Ídem*

¹⁷Archivo General de Indias (AGI en endavant) “Virrey sobre novedades en Provincias Internas” (29 febrer 1820), sf.

¹⁸AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

Aquesta es mostra reticent a la donació de blat i de llavors a les tropes allotjades, o a la dels presidis, temoroses de no cobrar ja que els deutes de l'exèrcit colonial són nombrosos. La carta del Comandant General de les Províncies Internes al virrei ho explica clarament:

“...en San Buenaventura faltan semillas desde el mes de Agosto, de manera que en todo el tiempo pasado desde entonces, se ha racionado la tropa y Apaches, con el maíz que han prestado los vecinos y reclaman continuamente con la mayor instancia porque justamente temen que no se les pague como ha sucedido con el que dieron el año pasado...”¹⁹

Fins i tot les queixes per haver de proveir les tropes itinerants que en un moment donat s'allotjaven en una població arriben al Virrei per part de les mateixes institucions, com és el cas del governador de l'Alta Califòrnia que es queixa al Comandant General de les Províncies Internes d'Occident d'haver de socórrer les tropes que li envia per auxiliar-lo:

“El referido gobernador se queja al Comandante General de las Provincias Internas occidentales Mariscal de Campo D. Alejo García Conde en oficio [...] de la situación en que se halla por falta de auxilio en numerario y de otros recursos con que atender al socorro, vestuario y subsistencia no tan sólo de las compañías totales en aquella provincia sino de las de Occidente y Nueva Galicia que habían llegado en su auxilio”²⁰

Tramés l'escrit al Virrei, aquest no dubta en reprendre l'actitud del governador i recordar-li el servei que presten les tropes en el seu favor i en el de la Corona.

“... en el documento nº 5 de dicha copia en que le manifiesto lo infundado de sus quejas producidas sin hacerse cargo de los cuantiosos gastos y sacrificios que ha costado auxiliarles de modo tal que nunca han recibido auxilios iguales aquellas provincias...”²¹

Aquest fet està sovint relacionat amb les dificultats de proveïment de l'exèrcit, no només pel que fa a l'alimentació, sinó a tot tipus de necessitats, des d'armes fins a vestuari, i, fins i tot, dels

¹⁹ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

²⁰ Archivo General de Indias (AGI en endavant) “Virrey sobre novedades ocurridas en las Provincias Internas” (31 desembre 1819), sf.

²¹ *Ídem*

mateixos recursos humans, és a dir, les tropes.

El vast territori que l'exèrcit espanyol havia de preservar, presentava un problema evident: les enormes distàncies a recórrer, i un altre derivat: la manca i la precarietat de les vies de comunicació. Això feia que el trasllat de recursos, soldats, armes o aliments, d'una població a l'altra, fora costós i lent. Molt més encara si es tractava de les Províncies Occidentals, en concret les de Califòrnia que el mateix virrei tracta de “remotes”:

“... llevando adelante mi sistema en proporcionar a aquellas remotas provincias todos los auxilios que quepan en la posibilidad de mi atención...”²²

Aquest és un dels aspectes que, sense referències expresses en la documentació existent, se'n desprèn constantment de les informacions que es trameten les autoritats. Potser el cas més evident és el de les dificultats en el trasllat de tropes i de municions a Babispe per sufocar la revolta dels indis ópatas, qüestió que ocupa gran part del contingut de l'informe del Comandant militar de Sonora.²³

A l'informe del més de març de 1820 s'al·ludeix a què, després de la insurrecció dels ópatas a Babispe, no hi ha novetats mereixedores de destacar al rei, excepte un agraïment a la població d'aquell indret:

“Haber dado los habitantes del Nuevo México un donativo gratuito de seis mil seiscientos ochenta y nueve pesos, seis y medio reales para la subsistencia de las tropas foráneas que existen en aquella provincia, excediendo ya en menos de un año lo que han cedido ya en beneficio de Erario con este objeto. De treinta y cinco mil pesos, según me ha comunicado el mariscal de campo Don Alejo García Conde, a cuyo jefe he prevenido de las gracias en nombre de S.M. a los referidos habitantes por su generosidad y amor al Real Servicio como igualmente al gobernador interino del distrito teniente coronel Don Facundo Melgares por su celo en promover estos alivios a la Real Hacienda, y lo he mandado publicar en la Gaceta de esta capital para satisfacción de los interesados y ejemplo de los demás”²⁴

Criden l'atenció les darreres paraules del Virrei on fa saber que la publicació de l'agraïment, es fa també per donar exemple als altres pobles. És una manera indirecte d'incitar a la població a

²² *Ídem*

²³ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

²⁴ AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

ajudar a les arque del virregnat.

Una de les al·lusions més clares al desproveïment dels territoris del Nord és la que fa el Virrei al Ministeri de la Guerra davant els rumors d'invasió angloamericana des de la Louisiana:

*“... esta invasión podría ser asunto muy serio atendidas las circunstancias de la Provincia de Nuevo Méjico, su gran extensión, despoblación y falta de recursos para el sostenimiento de una guerra activa contra tropas disciplinadas”*²⁵

També és interessant el recordatori que fa el Virrei, davant la presència d'una reunió d'estrangers a la frontera del Nord, de què s'avanci en la construcció de forts militars. Una mostra més de la manca d'infraestructures que hi havia en aquells indrets septentrionals.

*“A los Illineses capital de la Alta Luisana como he dicho a V.E. en mis anteriores partes esté con la mayor vigilancia y precaución acerca de sus movimientos y proyectos como repetidas veces se lo tengo prevenido y que acelere la construcción de los fuertes en los pasos precisos”*²⁶

Està clar que les infraestructures colonials (poblaments, comunicacions,...) també eren un “recurs” escàs. Fins i tot al Congrés dels Estats Units el President angloamericà es refereix a aquesta situació des d'un punt de vista diferent però igualment significatiu:

*“La distancia de la Colonia de la Madre Patria y la grande extensión de su población y recursos les dan ventajas que adelantándonos, en muy poco tiempo será difícil a España superarlas”*²⁷

En un intent d'aprofitar al màxim els recursos, el Virrei dóna consell al Comandant General, Alejo Garcia Conde²⁸ de les Províncies Internes d'Occident de com establir un correu eficient i poc costós. Alhora deixa entreveure la suposada prosperitat que ha de donar el comerç a les Califòrnies i

²⁵ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

²⁶ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

²⁷ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

²⁸ Alejo García Conde és un dels personatges que ens apareix de manera més freqüent. Després d'ocupar diverses intendències passà a ser comandant de les Províncies Internes d'Occident el 1817, Desconfià de la lleialtat dels lletrats i dels clergues, que reclamaven amb massa fervor la Constitució de Cadis. El 1820 no va reconèixer com a Virrei al general Novella, que havia pres el comandament des de la renúncia d'Apodaca, però al 1821 es sumà al pla d'Iguala. A la documentació s'han trobat diferents rangs militars inferiors als de comandant i que feien menció al llinatge de García Conde, es fa referència al seu germà Diego García Conde que era l'intendent de Durango.

la necessitat d'economitzar els recursos per reduir despeses:

“Para fomentar este precioso comercio que debe producir grandes ventajas a las californias, aumentando su población, agricultura e industria previne al [...] comandante general de las Provincias Internas de Occidente [...] estableciese un correo marítimo mensual des del citado Puerto de Guaymas al de Loreto en la Baja California que conduzca la correspondencia de oficio y pública y sirva al mismo tiempo de mantener y propagar el tráfico entre uno y otro punto [...] con satisfacción por las utilidades que necesariamente deben resultar a favor del servicio del rey N.M. y del público²⁹”

*Xarxa viària de Nova Espanya.
(Revista Scripta Nova)*

Perquè no només es tractava d'un dèficit de recursos naturals del propi territori, sinó també de dèficit de recursos pecuniaris i econòmics de la Corona per al manteniment del territori i de l'administració colonial malgrat la satisfacció que mostra en un moment determinat el Virrei:

²⁹AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

“No puedo menos de llamar la atención de V E hacia la satisfacción que me causa el ver entablado este bello comercio en la Alta y Baja California a cuyas provincias debe serles en todos sentidos muy ventajoso y en consecuencia he prevenido se le fomente por cuantos medios sean imaginables”³⁰

Així i tot, les manifestacions de la falta de recursos per cobrir les necessitats de les tropes, de l'administració o de la població són més que freqüents:

“... que se repitan iguales acontecimientos a que da lugar la falta de recursos para cubrir las necesidades de las tropas y demás atenciones urgentes del servicio”³¹

“... he prevenido lo oportuno para que se observe la mayor vigilancia y cuidado, y que con la eficacia que exige el estado de las tropas , de estas provincias se les provea por las respectivas intendencias de lo necesario para subsistir y hallarse en estado de prestar el servicio a que están destinadas; mas sin embargo de los repetidos clamores que tengo hechos en el asunto, como único recurso que me queda en las circunstancias , recelo que no pueda cubrirse por la falta de fondos del Real Erario y que de ellos se signan los cuidados que son consiguientes”³²

“Que por lo que respecta a numerario haga falta cobrar más de 300 pesos que varias corporaciones y particulares están debiendo a la Intendencia de Durango, con cuyo caudal tendrá lo suficiente para todo gasto extraordinario, pues en cuanto a los ordinarios, habiendo allí casa de moneda, minas, la provincia sin rebeldes, con comercio abierto y expedito tanto por mar como por tierra, no debe haber escaseces ni necesidad de recursos de esta ni otras tesorerías que no gozan de iguales beneficios”³³

És interessant la distinció que es fa entre despeses ordinàries i extraordinàries quan diu que es tindrà el capital necessari per cobrir les despeses que puguin sorgir de manera inesperada, ja que per a les despeses ordinàries suposa que seran suficients els recursos propis. Aquesta actuació del

³⁰ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

³¹ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

³² *Ídem*

³³ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

Virrei mostra l'intent d'economitzar els recursos al màxim i la seva preocupació per la situació econòmica general i la de cada província.

Aquesta situació de precarietat, la corroboren els diferents caps de l'administració i de l'exèrcit destinats, principalment, a diversos indrets de les províncies d'Occident on sorgeixen més problemes derivats, en gran part, segons els seus informes, d'aquesta situació precària:

“...toda la tropa y vecindario que he podido reunir y me acompaña han sufrido y sufren con la mayor conformidad las fatigas y escaseces que nos han ocurrido y son dignos de toda consideración”³⁴

“Siendo como es la causa de semejantes ocurrencias la miseria que padecen las compañías, debe esperarse que se repitan y aun se extiendan a las demás que están en el estado que estas tienen que es tan lastimoso que llaman la compasión de todos”³⁵

La referència directa del Virrei a l'estat de les arques públiques també es repeteix en diverses ocasions, sempre en el sentit de la seva manca de liquiditat, malgrat, en ocasions, sembla obviar-ho i actua manant provisions com si el problema no existís. De totes maneres cal observar que en una ocasió, ben a final, encara, de 1819, ordena que s'enviïn doblers des de les caixes del Rosario y de Guadalajara a la Baixa i a l'Alta Califòrnia respectivament:

“... he prevenido de nuevo al expresado General García Conde que se remitan de las Cajas del Rosario a la Baja California todos los auxilios en numerario que sean posibles y por lo que hace a la Alta he repetido igualmente mis órdenes para que de Guadalajara se la asista con toda eficacia”³⁶

Queda també evidenciat que la situació de penúria és major en “*aquellas remotas provincias*” que a la resta del Virregnat.

Una de les mesures que el Virrei proposa i disposa als governadors i intendants per augmentar els ingressos de l'erari públic és fer efectiu el cobrament d'impostos que pel que es pot deduir no funciona amb l'eficàcia que seria necessària:

“... las tropas de aquel distrito no deben estar mal asistidas como expresa en

³⁴ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

³⁵ *Ídem*

³⁶ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

*sus partes cobrándose lo mucho que varios particulares y corporaciones deben a las cajas de Durango como lo tengo repetidas veces prevenido, y recaudándose las Rentas Reales con actividad y exactitud por cuyos sobraré dinero para todo, llamando todo su celo y atención para que estas justas medidas tengan su puntual cumplimiento...*³⁷

*“No deben estar inasistidas (las tropas) las de esas provincias como indica VE por cobrando lo mucho que en ellas se debe a la Real Hacienda como tengo prevenido al Sr. Intendente y recaudándose con actividad y justicia los reales dineros habrá sin duda lo suficiente para cubrir esta preferente atención a cuyos interesantes objetos llamo todo el celo y atención de VE...”*³⁸

En ambdós casos el cobrament d'impostos, igual que abans la tramesa de diners de les Caixes, va referit a poblacions que sense pertànyer a les Províncies Internes haurien de sufragar les despeses d'aquestes que no disposen de recursos ni de possibilitat d'aconseguir-los. És el que abans recordava el Virrei al governador de l'Alta Califòrnia: les províncies de l'expansió territorial que han suposat les Califòrnies se sostenen amb l'ajut de les altres províncies del Virregnat.

En realitat les Províncies Internes només podien sostenir-se amb el que podríem anomenar un règim autàrquic on s'impliqués poblament, defensa i producció, però només les costes de Califòrnia van gaudir d'un mínim pla d'ocupació a finals del segle XVIII en un període, encara, d'auge econòmic que permeté a Serra emprendre la seva tasca missional. Els alts costos que suposava el manteniment i el trasllat de tropes i la ineficàcia dels presidis en els indrets més allunyats, que no impedié els atacs de les “nacions estrangeres” o de les “nacions salvatges”, va fer que, en determinants moments, es reforcessin algunes posicions i se n'abandonessin d'altres segons assenyala Luís Arnal³⁹

És curiosa, una referència que ens demostra que els problemes econòmics anaven més enllà de les Províncies Internes, i del propi Virregnat de Nova Espanya. A l'informe del Virrei de març de 1820, bona part l'ocupa l'arribada d'una fragata de guerra d'origen nord-americà que serà explicada amb més detall en tractar les referències documentals als Estats Units. Una de les demandes del seu comandant Juan Dorrens és la petició de dur diners espanyols a Panamà:

“También dicha Fragata Macedonia ha pedido licencia para llevar a Panamá a su bordo el dinero que los españoles de la Provincia de Guadalajara y otros

³⁷ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

³⁸ *Ídem*

³⁹ *Ídem*

quieran remitir de su cuenta y riesgo a dicho Puerto: se los he permitido en vista de lo que consta del expediente y principalmente de las necesidades que de numerario experimenta el comandante general de Iztmo y los servicios hechos en Lima como exponen en sus cartas los jefes de ambos parajes, expresando el primero que de no convenir en este auxilio se verá en la necesidad de despachar las tropas”⁴⁰

En la manera d'expressar-se del virrei, sembla que hagi permès el transport dels diners per fer el favor a Panamà, un indret en penúria econòmica. La visió que dóna, és com si en el seu Virregnat no existissin aquests problemes econòmics, un fet que, en les citacions i les explicacions fetes fins al moment, s'ha demostrat que no era així. La situació que es reflecteix de Panamà no era gens esperançadora; les autoritats ja tenien en ment mesures, com la de llevar tropes, per fer front als problemes econòmics.

⁴⁰AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

B) L'EXÈRCIT

El poder polític, social, econòmic,... al Virregnat de Nova Espanya se sustentava en base a l'exèrcit, principalment pel que fa a les Províncies Internes. Com a territori més septentrional de l'Imperi colonial espanyol, resultava ser una frontera inestable i conflictiva, situació que va perdurar fins al mateix moment de la independència. I una de les seves funcions fonamentals era precisament preservar el territori, funció que havia compartit amb l'Església i en virtut de la qual s'havia afavorit i promogut l'expedició de Juníper Serra. La Comandància General de les Províncies Internes exercia la seva autoritat sobre pobladors, missioners i soldats, però no evitava, com havia sigut la intenció, la duplicitat d'instruccions amb el Virrei. El comandant era sempre un bon coneixedor del territori i un militar d'experiència.

Però era el virrei el que representava la Corona espanyola al territori colonial. Solia ser un alt càrrec militar que fruit dels seus mèrits i dels favors reials (de vegades era també una forma d'allunyar-lo de la metròpoli) se li havia encomanat la direcció del Virregnat. Tot sovint, en virtut dels seus nous mèrits en el càrrec, obtenia un títol nobiliari de “nova creació”, un marquesat o un comtat, amb assignació de terres en el mateix territori colonial. Així reunia en ell el que era propi dins l'Antic Règim: el poder polític, el militar, l'econòmic i el social. El virrei dirigia l'administració i les tropes a través dels intendants, dels governadors i dels comandants, però exercia la seva autoritat de forma molt directa pel que es pot inferir dels seus informes a la Corona a través del Ministeri de la Guerra i de la correspondència amb els seus subordinats.

Com hem assenyalat anteriorment, en el període que ens ocupa, l'any 1820, el virrei, Juan Ruiz de Apodaca, nomenat *Conde de Venadito* a 1817, ostentava l'alt càrrec del Virregnat des de 1816 i el va conservar fins a juliol de 1821, dos mesos abans de proclamar-se la independència.

Els primers caps de l'exèrcit i de l'administració dependents del virrei⁴¹ també eren, de vegades, persones de la baixa noblesa espanyola (cas dels comandants generals) com es dedueix de les intulacions i dels tractaments utilitzats a la correspondència. No obstant, dins l'exèrcit semblen haver-se incorporat com a coronels, capitans o tinentes, alguns criolls i individus que han ascendit dins la jerarquia militar local i als quals es tracta de “Don” als documents referits. Aquesta situació s'infereix en algun cas dels seus noms i llinatges:

“... *el parecer del gobernador interino de Nuevo Méjico, Teniente Coronel Don*

⁴¹Aquesta dependència administrativa i política va anar canviant tot sovint, de manera que, durant la implantació de la Constitució de Cadis de 1812 i amb el trienni liberal de 1820 que la restableix, les províncies del Virregnat van obtenir un alt grau d'independència política i administrativa respecte del virrei a pesar que aquesta independència no es desprèn ni en el contingut ni en les formes dels documents analitzats

*Facundo Megares...*⁴²

Una de les característiques de l'exèrcit colonial era, com és propi en el colonialisme, la inclusió en les seves files dels nadius, és a dir, dels indis “fídels” que havien sigut dominats i assimilats. Dins les tropes solien constituir una companyia específica i en el cas de les Províncies Internes d'Occident una d'aquestes companyies era dels indis *ópatas* que formaven una companyia volant d'indis “amics”.

Els problemes derivats de la manca de recursos de tot tipus i de la capacitat per dominar i controlar el territori, exposats anteriorment, eren els principals problemes que havia d'afrontar l'exèrcit. Però no eren els únics; més ben dit, se'n presentaven d'altres que, moltes vegades, eren conseqüència d'aquells. Probablement el més rellevant és el de les revoltes, els amotinaments o les desercions dins les tropes mobilitzades en un indret determinat on la presència d'indis complicava més encara la situació ja que la seva “fidelitat” era, si més no, fràgil.

Un succeït d'aquest tipus s'esdevé al presidi de Babispe (Avispe o Bavispe, com apareix escrit en diferents ocasions) a la província de Sonora que, pel que es pot deduir de les informacions creuades entre el Sergent Major, el Comandant militar de les tropes de Sonora, el Comandant General de les Províncies Internes d'Occident i el Virrei, resulta de gran envergadura i mostra la confluència en el conflicte de problemes diversos.

*“La tropa de la compañía de Indios ópatas que guarnece el predio de Bavispe se amotinó contra su comandante amenazándolo con que le harían fuego, dando libertad a los que estaban presos de la misma compañía y alzándose con el puerto. Se decía igualmente que el general de la nación ópata se acercaba a Bavispe para reunirse a los amotinados”*⁴³

Un d'aquests problemes és el del descontent de les tropes davant la manca de recursos bàsics per a la subsistència que els mateixos caps militars reconeixen com a motiu d'amotinament.

“... No dudo que usted procurará, en cuanto esté a su alcance, conservar la tranquilidad de esta provincia entendido que con este propio objeto he prevenido al Sr. Intendente Gobernador que trasladándose a la parte alta de ella, tome las providencias oportunas para proveer de artículos de subsistencia, vestuario y demás a la tropa porque importa mucho en las

⁴²AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

⁴³AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

actuales circunstancias que se hallen asistidas en términos de poder contar con su fidelidad y con el útil servicio a que están destinadas."⁴⁴

El Comandant García Conde va més enllà i explica al Virrei les tres possibles causes de l'amotinament ópata, i augurant les possibles conseqüències corresponents a cada causa; sens dubte una cita excepcional que també ajuda a veure la concepció que tenien els espanyols dels indis:

*"García Conde atribuye a tres causas esta ocurrencia, o a la embriaguez a que propenden mucho los ópatas, o a resentimiento por haber sido arrestados en Guaymas algunos de sus compañeros por haber rehusado embarcarse con los cien hombres que fueron en auxilio a la Alta California, o a que hayan sido seducidos por algunos malvados. En el primer y segundo caso opina que todo calme fácilmente, pero si los ópatas han sido seducidos para ese movimiento recela que se propague la rebelión a los indios de los ríos Mayo i Yaqui de Sonora que componen un crecidísimo número de valientes guerreros y que causen cuidados de la mayor gravedad"*⁴⁵

Les insurreccions, que en aquest cas venen encapçalades pels ópatas, no són una estratègia de la insurrecció índia, sinó que constitueixen un perill latent i generalitzat dins la tropa; només se'n lliuraven els soldats més veterans. Fins i tot la població assentada a les viles de la zona rural d'aquestes províncies, assetjada per una economia precària que no superava la subsistència i pels impostos, se sumava, o iniciava en ocasions, la revolta.

El cap de les tropes de Babispe informa així al seu superior durant la revolta:

*"Yo estoy solo amparado de los pocos vecinos buenos y acogido en la casa de Don José Rodríguez con los dos sargentos veteranos y el Teniente nacional Don Francisco Bermúdez..."*⁴⁶

La insurrecció de 1810 n'havia sigut una prova contundent que no només no s'havia sufocat, sinó que havia irradiat en les diferents capes socials. El llistat dels revoltats a Babispe que remet l'intendent al Virrei, inclou una relació dels veïnats que han participat en la revolta, juntament amb els soldats, i, per un altre costat, la relació dels veïnats que han donat suport a "la justa causa"⁴⁷

⁴⁴ AGI "Virrey sobre novedades..." (29 febrer 1820), sf.

⁴⁵ AGI "Virrey sobre novedades..." (31 gener 1820), sf.

⁴⁶ AGI "Virrey sobre novedades..." (29 febrer 1820), sf.

⁴⁷ *Ídem*

El problema més greu de les insurreccions era que s'estenien més enllà dels límits d'una vila o presidi i, per tant, responien a alguna cosa més que el problema de l'abastiment de la tropa.

“... los Pueblos de las inmediaciones de Babispe habían tomado parte en la sublevación, reuniéndose en crecidas partidas que iban de auxilio de los motores...”⁴⁸

Aquest és un aspecte al qual al·ludeixen també les diferents autoritats colonials en els seus informes donant a entendre que, de forma intencionada, indis, angloamericans o els dos conjuntament, instiguen i provoquen les rebel·lions. El Virrei s'hi refereix clarament en els seus comentaris respecte als Estats Units:

“... dejan ver la maligna complacencia que les causan estas ocurrencias, sin atreverse a decir cosa alguna del estado de este Reino, el cual a pesar suyo es tal que por ahora no les presta motivo a lisonjarse de los medios que han empleado para revolverlo todo y fomentar la insurrección...”⁴⁹

No obstant, en la correspondència del Virrei apareix també una problemàtica específica generada per la presència d'indis dins les tropes. Una problemàtica que el mateix virrei retreu als caps de l'exèrcit per haver-la generat trencant així el pacte i les condicions d'allistament dels indis a l'exèrcit espanyol.

De fet, els indis defensaven, teòricament, el seu propi territori davant les invasions alienes (angloamericanes, franceses,...) prestant el servei dins l'exèrcit espanyol, i, per tant, no eren susceptibles de ser mobilitzats cap a indrets del Virregnat que no foren les seves terres.

Els ópatas de Babispe s'havien revoltat, segons el Virrei, perquè els indis del Puerto de Guaymas havien sigut arrestats per no voler embarcar cap a l'Alta Califòrnia com a components de les tropes d'auxili a aquella regió, i no per motius de manca dels recursos bàsics per a la subsistència com assenyalaven els informes que li arribaren des d'aquella província:

“... previne al Comandante General de las referidas provincias, Mariscal de Campo Alejo García Conde que se había hecho muy mal en obligar a los ópatas a semejante viaje, siendo una gente destinada a defender su propio

⁴⁸Ídem

⁴⁹Ídem

país; que no debieron ir a la California sino soldados veteranos i provinciales según las órdenes que oportunamente comuniqué al efecto”⁵⁰

Però, com s'apuntava abans, el problema dins l'exèrcit era també de recursos humans, d'un suficient de soldats per poder fer front a les situacions que s'esdevenien. En el cas de Babispe aquesta mancança obligà fins i tot a armar veïnats que col·laboren amb els pocs soldats veterans que es mantingueren fidels repel·lint l'agressió dels revoltats contra el mateix post militar.

*“En virtud del contenido del primer oficio citado, dispuse que el 3 por la mañana prevenir al Comandante de Buenavista, hiciese se retirasen 27 hombres de esta compañía que se hallaban allí destacados, con advertencia que se dirigiesen por el camino más corto a Babispe, que nombrase 10 vecinos de los más honrados conforme lo ejecutó y al de Santa Cruz que mandase 19 hombres que aun no han llegado aquí.”*⁵¹

*“En cuanto a los auxilios que me pide dicho general le digo hallándose en marcha para aquella provincia el regimiento expedicionario de Zamora, consiguiendo al regreso de Infantería que me pidió cuando ocurrieron las primeras novedades”*⁵²

La falta de contingent armat per sufocar la rebel·lió interna reflecteix els diferents problemes que tenia la mobilització de les tropes. Primerament el desplaçament llarg i complex de les tropes d'un indret a l'altra, des d'un determinat presidi, que quasi sempre es trobava allunyat, cap al lloc concret on s'havia d'actuar en una situació d'urgència. En segon lloc el manteniment de la tropa al llarg de l'expedició i el seu allotjament posterior. En tercer terme el desproveïment d'una guarnició per auxiliar-ne una altra,... I, en general, la manca de soldats per fer front a les contingències que anaven sorgint des de diversos fronts. Tot plegat es repeteix sovint als documents oficials dels diferents comandants militars de les Províncies Internes i als informes que envia el Virrei a la metròpoli:

“No omitiré decir a V E que a pesar de haberle manifestado mis disposiciones para que marchasen a Chihuahua la 1ª, 3ª y 4ª Compañías volantes, por consideraciones que después me ocurrieron, tuve a bien mandar y variar que

⁵⁰ *Ídem*

⁵¹ *Ídem*

⁵² AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

sólo viniese alguna gente en reemplazo de la que me traje de su destacamento , y pienso continúe allí para que en cualesquiera acaso pueda disponer de una pronta fuerza y no suceda que seamos sorprendidos sin prevención ”⁵³

“... como hasta ahora no cuento con otra fuerza que la de los referidos 47 hombres, traté que sacase de Avispe 10 vecinos, de Bacuache 12 soldados, los 15 de Santa Cruz y otros 22 vecinos de este presidio que componen el número de 123 ”⁵⁴

“entré en el mayor cuidado viendo a mi arribo a San Buenaventura que por la desnudez y falta de recursos de aquella compañía y la de Maniquipa, apenas podría disponer de 60 hombres...”⁵⁵

“Que para Guadalajara han ido de mi orden pistolas para la caballería y un oficial con tropa de artillería [...]. Que el comandante de las Provincias Internas de Oriente tiene ordenes anticipadas para que le devuelva 300 caballos que habían ido en auxilio para la expedición de Nacogdoches en lo cual y el restablecimiento y disciplina de las milicias y tropas presidiales creo que nada les puede faltar ”⁵⁶

En relació als recursos humans, s'ha trobat alguna referència documental que parla del trasllat de militars d'una província a una altra considerant que farien un millor servei. Està clar que, en aquest aspecte, hi jugaven un paper important les influències, els orígens, la pròpia promoció personal i la carrera militar, és a dir, hi era fonamental ser una persona coneguda i, sobretot, reconeguda socialment.

“En decir a García Conde que es de necesidad se traslade desde luego a Chihuahua para el completo buen éxito de estos sucesos y estar cerca de lo que pueda ocurrir en el Nuevo México con respeto a miras con extranjeros y movimientos de los indios ”⁵⁷

La problemàtica de l'exèrcit també responia, com indicàvem a l'apartat anterior, a la manca

⁵³ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

⁵⁴ *Ídem*

⁵⁵ *Ídem*

⁵⁶ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

⁵⁷ *Ídem*

de recursos econòmics, fet que afectava a tot el Virregnat, i a l'obtenció de queviures. La documentació consultada ho deixa entreveure en tot moment, encara que també trobem referències força directes:

*“Para proveer aquellas tropas (de las provincias de Coahuila i Nuevo Santander) de los víveres necesarios, dispuse se enviasen de las Cajas de Zacatecas a las del Saltillo diez mil pesos fuertes, como dije a V.E. en mi último parte, cuyas novedades son las únicas que han tenido lugar en presente mes en las costas y provincias de este virreinato”*⁵⁸

*“Los continuos clamores del gobernador de la Alta California [...] con algún dinero en cuenta de los situados que se le deben, y el ver que la intendencia de Guadalajara no ha hecho hasta ahora las remesas que se le han prevenido des del tiempo de mi antecesor [...] me han obligado a enviar treinta mil pesos de esta tesorería general [...]. He dispuesto que cobrados por el intendente de Guadalajara se enviaran en las memorias de las guerras que para aquellas tropas se necesitan todo por mano del habilitado que reside en Guadalajara, con cuyo auxilio podrá sostenerse algún tiempo entre tanto que la intendencia referida se le hace algún otro envío [...] pues los apuros de estas cajas son tales que me cuesta los mayores trabajos el reunir cada mes el caudal necesario para sumar precias anteriores sin pedir a nadie cosa alguna”*⁵⁹

De les cites anteriors, es pot deduir que entre els distints graus d'autoritats existien diferències: el Virrei demostra haver passat penúries econòmiques sense haver demanat ajuda a ningú quan el problema era la necessitat d'abastiment d'algunes regions, i l'impagament d'altres institucions en determinades províncies els afectava directament.

⁵⁸AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

⁵⁹AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

C) LES INSURRECCIONS

La insurrecció de Babispe ocupa gran part del contingut dels documents analitzats, però no és la única, perquè tampoc és única la insurrecció interna de l'exèrcit. I si bé es deixa entreveure en aquest succeït que el problema no era ni puntual ni aïllat i que hi havia sectors molt diferents implicats: indis, angloamericans, criolls,..., el terme “pacificació” apareix tot sovint als informes i a la correspondència creuada entre els responsables del Virregnat en assumptes molt diversos. Moltes vegades, principalment en els informes del Virrei al Ministeri de la Guerra, s'insisteix que la província està pacificada i es tendeix a minimitzar els incidents en aquest sentit:

*“Estas son las únicas novedades que han ocurrido el presente mes en aquellas provincias, que siguen en buen estado de pacificación que he dicho a V E en mis anteriores partes”*⁶⁰

Aquestes son quasi les últimes línies de l'informe del Virrei, curiosament, just després d'haver informat d'intents d'invasió, d'atacs, de danys als poblaments fronterers, etc., per part dels indis. Pel que sembla, aquest tipus de succeïts formaven part de “la normalitat” de la vida en aquells indrets colonials i per tant es consideraven fets quotidians als quals ja s'hi estava acostumat:

*“En las Internas de Occidente se disfruta la misma tranquilidad y quietud como expresan dichas gacetas a excepción de las correrías que hacen y que han hecho en muchos años a esta parte las Naciones Salvajes que están en guerra con nosotros...”*⁶¹

*“ En el mismo caso se encuentran las Provincias Internas de Oriente, donde tampoco ha habido en el mes de la fecha ocurrencia digna del conocimiento del Rey Nuestro Señor sino ataques y escaramuzas con los indios mecos y otros a quienes he mandado perseguir dando las órdenes y auxilios pertinentes”*⁶²

Però, per un altre costat, el Virrei insisteix sovint, quan es dirigeix als governadors o als

⁶⁰ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

⁶¹ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

⁶² Archivo General de Indias (AGI en endavant) “Virrey sobre ocurrencias en Provincias Internas” (30 abril 1820), sf.

comandants generals provincials, en la necessitat de no confiar-se i de tenir cura d'una situació que qualsevol moment pot esclatar en un nou conflicte:

*“...no está fundado el parecer del gobernador interino del Nuevo Méjico Teniente Coronel Don Facundo Melgares de creer desvanecida la invasión de aquellas provincias por los anglo-americanos y en que los indios que han atacado sus atrincheramientos de la sierra no han obrado movidos por aquellos facciosos, en cuya consecuencia he prevenido que sin perder momento se fortifiquen y guarnezcan los tres pasos de San Fernando,...”*⁶³

Quan la insurrecció colonial presenta ja visos d'envergadura i d'alarma per a les autoritats del Virregnat és en el moment que s'atraca físicament l'amenaça independentista del Sud:

*“... las ofertas que los rebeldes y piratas de Chile hicieron el año pasado a las gavillas de dichas costas del Sur, de volver dentro de poco tiempo a socorrerlos con gente y armas, comuniqué al momento de recibirla mis órdenes por correos ejecutivos a todos los comandantes de la costa desde Oaxaca a la Alta California para que tomen cuantas medidas y providencias estén en su arbitrio a fin de rechazar y destruir a los enemigos que intenten hacer desembarco y pasen a cuchillo a cuantos lo verifiquen”*⁶⁴

En aquest cas, i en alguns altres, es pot observar com la reacció de les autoritats és molt més contundent i violenta, tot i que les paraules del Virrei obeeixin al que ell mateix qualifica de “notícia vaga” respecte a la imminència d'un desembarcament de rebels. No obstant l'amenaça ve confirmada per un testimoni:

*“... Don Toribio de la Sierra que arribó el 16 del propio mes a las costas de Maldonado en la Provincia de Oaxaca, en el Bergantín Nuestra Señora de la Barca procedente del Realejo con carga de cacao ha dado aviso que para estos mares habían salido de Chile cuatro fragatas de insurgentes y que Panamá estaba bloqueado por una fragata de guerra de aquellos...”*⁶⁵

Sembla que les autoritats virregnals i provincials veien la insurgència com a una maniobra

⁶³ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

⁶⁴ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

⁶⁵ *Ídem*

bàsicament exterior, obra dels Estats Units per un cantó, a la zona nord, i dels rebels del Sud, recentment independitzats o en vies d'aconseguir-ho, per un altre, amb la pretensió d'estendre la seva lluita en un territori que es mantenia sota control i fidel al rei espanyol.

En moltes ocasions la insurgència dels indis es presenta com a fruit de la instigació estatunidenca, la qual cosa no sembla del tot descabellada. En altres, el menyspreu i la infravaloració humana dels indis sembla fer-los menysprear el seu potencial d'insurgència, rebel·lia o invasió.

“... Lo que traslado a VE reiterándole mis anteriores prevenciones sobre estos particulares a fin de que esté muy a la mira de los movimientos de los angloamericanos, que procure indagar cuál es el destino a que deben dirigirse sus tropas el próximo invierno y con qué tribus de indios están de acuerdo para estos proyectos...”⁶⁶

Però tot plegat és com si els indis no constituïssin, per si mateixos, un perill insurreccional quan en realitat, des de feia anys, com el mateix Virrei afirma, eren un front de lluita permanent que l'exèrcit devia afrontar, no només com a persecució i repressió d'escamots o d'insurreccions puntuals, sinó també en confrontacions bèl·liques declarades (navajos, apatxes,...). Als informes oficials de l'any 1820 consultats no s'al·ludeix en cap moment a les lluites declarades que es mantenien contra els indis com a moviment insurreccional més enllà dels conflictes puntuals o fronterers. Sembla que la “guerra” amb els indis, un dels problemes principals que assetjaven les províncies septentrionals, es volgués també minimitzar i que únicament fora un problema intern de la província afectada que el governador i el comandant general havien de resoldre⁶⁷

Però el que sí es constata és que coneixien l'existència de rebels dins les pròpies fronteres del virregnat com es desprèn de les ordes del Virrei als comandants generals provincials:

“A los Comandantes generales de la Nueva Galicia, Provincia de Valladolid y Costa de Acapulco en cuyos distritos existen las gavillas de Guerrero, Montes de Oca, Bedoya y otros malvados que pueden aproximarse a las costas cuya inmensa extensión es imposible guarnecer exactamente en todos sus puntos [...] he repetido mis prevenciones para que sin perder momento reúnan sus fuerzas disponibles, persigan y destruyan aquellos rebeldes en quienes la

⁶⁶*Ídem*

⁶⁷FLAGER, Edward K. (1988) “Las relaciones interétnicas entre los españoles y los navajos de Nuevo Méjico”. *Revista Española de Antropología Americana*, nº XVIII. Universidad Complutense de Madrid. Madrid. pp 129 – 157

esperanza de recibir socorro de fuera ha sido una de las causas de la audacia y tenacidad con que se han sostenido hasta la presente para que llegado el caso de aparecer los chilenos se encuentren sin este apoyo, carezcan de medios para alborotar el país y puedan ser rechazados más fácilmente”⁶⁸

Malgrat això, a cap moment s'esmenten moviments d'insurrecció interna per part dels criolls a excepció dels que es justifiquen per l'escassetat de recursos i que redueixen el màxim possible a una revolta localitzada i puntual. És com si obviessin tot el que fora possible l'existència d'un moviment insurreccional que ja havia existit temps enrere, a 1810, plenament organitzat, i que continuava actiu a través dels mateixos personatges que anomenen inclosos en el terme “*gavillas*”: Montes de Oca, Guerrero i Bedoya, protagonistes en un futur molt proper de la independència mexicana. Les referències en aquest sentit són escasses, potser perquè no sentien aquest problema com el més greu de les Províncies Internes del Nord, tan desbastides i amb dificultats de control per molts altres motius.

L'ajuda externa de “províncies” que ja havien proclamat la seva independència respecte a l'Imperi espanyol, com el cas de Xile que ja havia erigit una Junta Nacional de govern a 1810, o el de les Províncies Unides del Sud que ho havien fet més recentment a 1816, és el que sembla que manté en un estat d'alerta permanent les autoritats locals per ordres expressos del Virrei. Així, de la mateixa manera que intenta controlar i procurar la pacificació de les seves províncies, no deixa de reafirmar la seva voluntat de mantenir la integritat del territori.

“...siguiendo adelante en el sistema que me he propuesto de defender y cuidar de todas y cada una de las diferentes provincias y posesiones que el Rey Nuestro Señor se ha dignado fiar a mi celoso desvelo y cuidado, he mandado...”⁶⁹

D'aquí la seva insistència en la vigilància de les costes per evitar l'arribada d'insurgents desestabilitzadors i les pròpies incursions defensives a la frontera nord.

El que s'evidencia al llarg dels informes del Virrei i dels comunicats dels governadors, dels intendants i dels comandants generals de les diverses Províncies Internes, tant pel que es diu com pel que s'omet, és que la insurrecció té en realitat tres focus principals: els indis, els angloamericans dels Estats Units i els criolls.

No obstant també hi ha algunes referències a aventurers i “facciosos” que semblen actuar

⁶⁸AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

⁶⁹AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

pel seu compte aprofitant aquesta terra de ningú i de tothom que era el territori més septentrional del Virregnat. L'existència d'aquest tipus de personatges, que fustiguen sovint el territori espanyol amb incursions esporàdiques i independents de qualsevol govern, és admesa tant per les autoritats espanyoles com pels angloamericans⁷⁰:

*“... he destinado la división que a las órdenes del Teniente Coronel Don Ignacio Pérez operó por las fronteras de la Luisiana contra el faccioso Long y sus secuaces...”*⁷¹

*“En efecto han sido destruidos los facciosos que se habían introducido en la provincia de Texas [...] guardando la mejor armonía con los jefes angloamericanos se les convida a echar del país neutro a los intrusos lo cual es conforme a las medidas que dice el mensaje haber tomado ese gobierno para evitar tales introducciones y abusos...”*⁷²

Tot i els intents d'organitzar la frontera a partir dels avanços fets a Texas, a Sonora i a Califòrnia durant el segle XVIII amb l'establiment de successives normes i reglaments per reposar la disciplina i l'ordre entre els soldats, els indis i els colons, les dificultats de controlar la situació anaven en augment.

Idealització d'un crioll mexicà
(inmf.org)

⁷⁰Després d'haver signat el tractat Adams-Onís que va determinar la frontera del riu Sabine situat entre Texas i els Estats Units, James Long i els seus seguidors ocuparen Nacogdoches i declararen novament la independència de Texas respecte de la Corona espanyola a 1819. Long va romandre-hi poc temps abans d'iniciar una nova expedició a la costa on va perdre la vida.

⁷¹AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

⁷²*Ídem*

D) ELS INDIS

La casuística dels indis que es desprèn dels informes del Virrei és del tot variada, si més no des del punt de vista de les autoritats virregnals. En aquest sentit, podríem classificar els indis en cinc grups o “tipus” partint de les al·lusions, comentaris i actuacions que figuren als documents analitzats: els indis enemics, els indis amics, els indis amics no fiables, els indis fustigadors i els indis assimilats. Sovint les categories s'entremesclen i els fustigadors són enemics en potència, no actius en el combat, o els indis amics, en un moment donat, no són de fiar.

D'entrada la major part d'al·lusions als indis com a raça i com a poble giren entorn a la seva barbàrie i al seu salvatgisme. En aquest cas reben l'apel·latiu de “*indios gentiles*” referint-se a la seva condició no cristiana.

*“... las partidas de enemigos que atacaron por dos ocasiones en el mes de octubre último los atrincheramientos constituidos de mi orden en la Sierra de la Sangre de Cristo no fueron como se creía anglo-americanos sino indios gentiles de algunas de las naciones bárbaras que habitan en aquellas fronteras”*⁷³

Queda clar que la consideració de “*indios gentiles*” va unida a la d'enemics però també, molt a pesar seu (i creiem que de forma inconscient), a la de “nació”, és a dir, els indis de les fronteres septentrionals que presentaven batalla als espanyols en el seu avanç cap al Nord i que no havien sigut integrats ni aliats, eren tinguts com a una nació enemiga en guerra a pesar de tractar-se de “bàrbars”. Aquesta concepció diferia de la de Juníper Serra que sempre considerà la funció evangelitzadora dels indis per sobre qualsevol altra consideració

*“No tengo aún noticia de que haya vuelto a salir de Béjar la expedición del teniente coronel Don Ignacio Pérez con el objeto de qué castigue a las Naciones Salvajes, y les quite los robos de ganados que han hecho en las Provincias de Coahuila y la colonia de Nuevo Santander”*⁷⁴

Un exemple d'indis bàrbars, són els de la franja territorial del riu Sabina, entre Texas i la Louisiana francesa, discutida entre Espanya i els Estats Units, que intentaren fer un front comú en

⁷³AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

⁷⁴AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

la seva lluita contra l'imperi colonial espanyol. Aquest territori era considerat a la pràctica una zona neutral degut al desacord i al pacte posterior entre ambdues nacions.

“No he recibido ninguno (comunicat) del estado en que se hallen las operaciones que el Teniente Coronel graduado Don Ignacio Pérez, Comandante de la División expedicionaria que el 27 de septiembre último salió de Bexar según he participado a VE en los referidos partes con objeto de destruir las reuniones de extranjeros que se habían formado en Nacogdoches y Río de las Sabinas; emprendió concluido este examen objeto para destruir las poblaciones formadas con el nombre de Puente Pacana en las cercanías del pueblo de los Falmayases, explorar escrupulosamente aquellos terrenos y por último hacer una campaña contra los indios bárbaros llamados Comanches orientales, Lipanes, Faluacanos, Falmayases y Llamparis que se habían reunido en las cabezas del Río Colorado con el fin de hostilizar a nuestra división...”⁷⁵

“Que el teniente coronel Pérez con la división que tiene aún a su cargo se dirija inmediatamente sobre las naciones de indios bárbaros que están en guerra con nosotros, que los horribilize y persiga hasta humillarlos, quitándoles los robos de ganado que han hecho en aquellas provincias y obligados a pedir la paz que se les concederá a nombre de S.M. con las condiciones y seguridades convenientes”⁷⁶

Però la situació també es dona a les províncies occidentals, com en el cas de Sonora durant el conflicte de Babispe.

“... todo esto sucedía al mismo tiempo que la Indiada se había reunido en San Buenaventura en número considerable...”⁷⁷

Una altra situació, i per tant, una altra consideració, tenen els indis “amics”, aquells que, sense haver sigut absorbits i mantenint el seus estatus de poble en territori propi, col·laboren amb els espanyols normalment com a informadors dels moviments dels angloamericans, d'altres indis o facciosos a les fronteres espanyoles.

⁷⁵ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

⁷⁶ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

⁷⁷ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

*“Dije también a VE que recelando yo que estas fuerzas (angloamericanes) podían dirigirse a hostilizar el Nuevo México había prevenido se hiciesen en las fronteras de aquella Provincia a la mayor distancia posible reconocimientos y descubiertas y se tomasen informes de los indios amigos para averiguar el paradero de aquella expedición, sus movimientos y objeto”*⁷⁸

Un altre exemple de la col·laboració dels indis és en una comunicació que fa García Conde al Virrei en retornar una expedició de cavalleria que havia enviat a la recerca d'una reunió de facciosos a la frontera amb els Estats Units:

*“No encontró reunión alguna de extranjeros ni gentes sospechosas, pero que los Indios Comanches Orientales le dijeron que a mucha distancia estaba acampada una fuerza extranjera [...]. Y que dicha nación comanche estaba resuelta a conservar la paz que tienen con nosotros”*⁷⁹

La resposta del Virrei, és una mostra clara de la concepció que tenien les autoritats espanyoles dels indis, no els hi donaven ni una unça de confiança:

*“Mi respuesta a García Conde [...] fue que prevenga al gobernador de Nuevo México no se deje alucinar por los indios cuya fe es siempre dudosa y vacilante”*⁸⁰

La consideració de les tribus índies, amigues o enemics, resulta absolutament fluctuant ja que, per exemple, amb una diferència de dos mesos els Comanxes passen de ser tinguts per enemics hostils a ser amics col·laboradors, segons els informes del Virrei.

*“... la única noticia que ha podido averiguar hasta la presente es la que dieron los indios Comanches de la dicha Provincia expresando que a mucha distancia estaba acampada una fuerza de extranjeros que debía reunirse a ellos en la primavera próxima para introducirse en el Nuevo México y que dicha nación comanche estaba resuelta a conservar la paz que tiene con nosotros”*⁸¹

⁷⁸ *Ídem*

⁷⁹ AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

⁸⁰ *Ídem*

⁸¹ *Ídem*

En realitat la relació entre el Virregnat i els indis era del tot inestable donat que s'establia en virtut de pactes i de tractats de pau que signaven les autoritats espanyoles amb determinades tribus índies que normalment no obeïen a una jerarquia comuna i que, dividits en grups tribals o bandes diferents, cada banda actuava pel seu compte assaltant, combatent o pactant segon el cas i el moment. Quan s'arribava al pacte, aquest solia estar motivat per la feblesa o per una derrota davant l'exèrcit colonial i aquest fet els portava a acceptar delimitacions del seu territori, sempre depenent de l'imperi espanyol, a canvi d'establir unes condicions mínimes de tolerància i de respecte envers els seus costums. En altres ocasions la col·laboració amb els espanyols també podia venir determinada per la convicció de ser presumptament millors “invasors” que els angloamericans.

Així i tot, la col·laboració amb els indis està sovint plena de reticències, del tot motivades pel què fa a les circumstàncies de la seva adhesió i a la realitat dels fets que s'anaven produint:

“Por lo que respecta a los indios amigos he dicho a García Conde no confie en ellos pues su fe siempre dudosa y vacilante los hará mudar de partido a la menor ventaja que se les presente”⁸²

Quant als indis salvatges, els “no amics”, el més freqüent en els informes i a les cartes de les autoritats provincials i virregnals, és que siguin objecte de persecució i de repressió per les seves incursions en les possessions espanyoles amb l'objecte d'obtenir botí, principalment cavalls i peces de ramat.

“He repetido mis órdenes al Comandante General de dichas provincias (Internas de Oriente)... haga salir de nuevo la expedición para que hostilice a los salvajes y los castigue hasta obligarlos a devolver los robos de caballada y mulada que han hecho y pedir la paz que se les concederá en nombre de Su Majestad con condiciones razonables ...”⁸³

En aquests casos es tractava de bandes índies que no pretenien entrar en un enfrontament directe amb l'exèrcit espanyol, donada la seva manifesta inferioritat numèrica i militar; simplement fustigaven els espanyols quan no podien combatre'ls.

L'oferta de pau sembla ser l'estratègia principal adoptada des de l'administració colonial, al marge i paral·lela a la repressió. No es desprèn dels documents una voluntat exterminadora dels

⁸²AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

⁸³*Ídem*

indis com la que sí que es constata en el cas dels anomenats insurrectes del sud. Més aviat l'objectiu, repetit diverses vegades pel virrei, és aconseguir amb ells la pau per integrar-los dins la vida quotidiana colonial, com veiem abans, que es produïa dins l'exèrcit. En aquest aspecte l'actitud i l'esperit de les autoritats sembla ser la mateixa per a la qual havia lluitat Juníper Serra: la pacificació i la integració. Fins i tot les negociacions, en moments de revolta, semblen tranquil·les i amb una certa despreocupació com informa el Comandant militar de Sonora:

*“La mañana del 8 del corriente se me presentaron en las inmediaciones del paraje nombrado Milpillas los citados Barrios y Miranda, acompañados de tres indios de su nación, y después de haber conferenciado con ellos lo que me pareció conducente sobre el asunto, continué mi marcha...”*⁸⁴

Aquesta actitud es contradiu absolutament amb les brutals ofensives espanyoles que contra apatxes i navajos, s'havien produït poc temps abans properes a l'extermini segons relata Edward K. Flagler⁸⁵ en nombrosos articles i publicacions diverses.

La consideració envers els indis assimilats és del tot diferent. Sovint es parla d'ells anomenant-los “indis fidels” als quals es valora el seu servei i la seva lleialtat, se'ls justifica i se'ls perdona en diverses ocasions i fins i tot es reconeixen, en ocasions, motius objectius per a les seves insubordinacions. És el que passa a Babispe quan davant l'amotinament dels ópatas el Comandant Militar de les tropes de Sonora els concedeix, a instàncies del virrei, el perdó incondicional quan els amotinats es rendeixen:

*“... el indulto que les he concedido a todos en general y a cada uno en particular el día de hoy por el presente crimen, tanto porque reconocieron su yerro como porque protesta y procede reconocer en lo sucesivo nuestro legítimo Gobierno y jefes que lo manden, le expedí el presente documento para que en ningún tiempo se le pueda hacer cargo alguno por tal delito...”*⁸⁶

Cal recordar, en aquest sentit, les recomanacions del Virrei de tractar “com cal”⁸⁷ els indis

⁸⁴*Ídem*

⁸⁵FLAGLER, Edward K. (2000) “La política española para pacificar a los indios apaches a finales del siglo XVIII”. *Revista Española de Antropología Americana*, nº 30. Universidad Complutense de Madrid. Madrid pp 221 – 234 i FLAGLER, Edward K. (1988) “Las relaciones interétnicas entre los españoles y los navajos de Nuevo Méjico”. *Revista Española de Antropología Americana*, nº XVIII. Universidad Complutense de Madrid. Madrid. pp 129 – 157

⁸⁶*Ídem*

⁸⁷REES JONES, R. (1979) *El despotismo ilustrado y los intendentes en Nueva España*. Ed. Universidad Nacional autónoma de México. México. pp 156. Una de les atencions dels intendents anava encarada als indis, a observar si estaven ben adoctrinats i si se'ls tractava correctament, en cas contrari s'havia de castigar els seus opressors.

que s'integren dins l'exèrcit, malgrat només sigui per no donar-los motiu de rebel·lió; o la seva recriminació a rompre el pacte de no ser traslladats fora del seu territori quan es fan expedicions a altres indrets del virregnat. Les paraules del Virrei mostren una predisposició molt semblant al que havia sigut l'esperit den Serra:

*“Que satisfaga las quejas de los ópatas con la cordura y comprensión [...], mostrar a los indios las fuerzas que tiene el rey V.M. bajo mi mando para hacerlos entrar en razón y obediencia, mando al mismo tiempo de perdón y dignidad”*⁸⁸

Resulta certament estrany que no apareguin als informes i a les cartes més al·lusions a pobles indis que, a la frontera nord-occidental, la de les Províncies Internes d'Occident del Virregnat, mantenien en guàrdia constant l'exèrcit colonial, de vegades amb vertaders conflictes armats que Juníper Serra ja havia mencionat com a problema principal denunciant el comerç d'armes que s'havia establert amb els indis per part de “les nacions estrangeres”.

Sembla que la preocupació màxima pel que fa a l'enemic se centra més en els Estats Units que en els pobles indis que, en tot cas, es veuen com a aliats, de cada vegada més fermes, dels angloamericans a les Províncies d'Orient:

*“En virtud de este aviso (invasió angloamericana de Texas), previne por extraordinario ejecutivo al Comandante General de otras Provincias Internas Orientales en que se comprende la de Tejas, esté muy a la mira sobre aquel sitio y entretanto que el Gobernador de Coahuila bate y castiga a las Naciones salvajes que hostilizan la provincia de su cargo tome todas las medidas que estén en su arbitrio para conservar la integridad de Texas y rechazar cualquier agresión que intenten los angloamericanos...”*⁸⁹

El que resulta evident és que el sistema de presidis i de viles frontereres es feia de cada vegada més insuficient i ineficaç per a detenir les incursions índies, molt a pesar del zel de les autoritats en mantenir la integritat i la seguretat territorials i de dur a terme, en ocasions, ofensives d'envergadura sobre les tribus índies del Nord, com els navajo i els apatxes, que arribaren fins al final de la dominació espanyola.

El problema principal per a l'exèrcit espanyol era tàctic en un terreny hostil, ocupat només

⁸⁸AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

⁸⁹AGI “Virrey sobre ocurrencias” (30 abril 1820), sf.

parcialment per tribus organitzades en bandes i agrupades en reduïts grups familiars que es movien constantment a la recerca d'aliments o de refugi i que eren capaços de recórrer enormes distàncies. La seva forma de vida nòmada o semi sedentària, pròpia de pobles caçadors – recol·lectors com eren majoritàriament els indis, els duia a relacionar-se conjunturalment amb altres bandes i tribus i també amb els espanyols. Amb tots ells comerciaven, intercanviaven objectes i informació i establien aliances. Però de la mateixa manera, en un altre moment, podien iniciar una ofensiva per recuperar territori, realitzar incursions per obtenir botí o establir noves aliances amb els seus enemics. La dificultat de les missions també radicava aquí, en els problemes que comportava lluitar, de fet, contra una altra cultura.

Els darrers anys abans de la independència, principalment a partir de 1818, van ser constants els establiments de campaments indis, apatxes i navajos, vora els presidis de la zona d'Arizona i Sonora, en èpoques de “bones relacions”. Però també tenim constància de durs enfrontaments en cruentes batalles com les del *Cañón de la Muerte* de l'exèrcit espanyol contra els navajo en començar el segle.

Un cas molt diferent és el dels indis “Pueblo”, terme amb el qual s'anomena un conjunt heterogeni d'indis nadius que habitaven principalment a l'estat de Nou Mèxic. El seu mode de vida sedentària, basat en l'agricultura sembla que els feu més proclius a l'assimilació espanyola i al mateix temps objecte d'atac per part de les tribus índies que assetjaven els assentaments hispans en els quals vivien. Eren l'objecte bàsic de la protecció i de la defensa de Juníper Serra i dels seus seguidors.

Grup d'ópatas
(canalpatrimonio.com)

E) ELS ESTATS UNITS

Al llarg de 1820, sembla que els angloamericans del Nord constituïts ja en els Estats Units, constitueixen la preocupació més important de les autoritats del Virregnat. La intervenció del President dels Estats Units en el Congrés, de la qual informen els “Encarregats de Negocis” amb aquest estat, Mateo de la Serna i Luís de Onís, al Virrei i que aquest tramet íntegrament a la Corona, es el tema principal de l'informe mensual que Apodaca envia al Ministeri de la Guerra el mes de febrer d'aquest any⁹⁰. Fins i tot gaudeix d'una importància superior en el seu tractament a la insurrecció de Babispe, problema que havia ocupat les autoritats de les Províncies Internes i del Virregnat en el darrer període. Però no és d'estranyar, ja que es tractava d'un tema d'estat que enfrontava les dues nacions, l'estatunidenca i l'espanyola, més enllà del problema colonial a pesar de centrar-se en el territori de Nova Espanya, i més concretament en les Províncies Internes del Nord limítrofes amb el recent estat federal.

Tractat entre Espanya i els Estats Units de 1819
(commons.wikimedia.org)

Si bé a l'informe del virrei del mes de desembre de 1819 aquest escriu:

“Por ello se signará VE advertir han aminorado de alguna manera los celos de invasión en ella (Provincia de Nuevo Méjico) por parte de los angloamericanos que están situados en la confluencia de los ríos Missouri y

⁹⁰AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

Piedra Amarilla...”⁹¹

Queda clar que el temor a la invasió dels nord-americans era un dels temes que més preocupava les autoritats colonials de Nova Espanya. I així ho manifesta un poc més endavant el Virrei en el seu escrit:

*“... las comunicaciones que el Cónsul de la Nueva Orleans, Don Felipe Fatio, me ha hecho con referencia a Don Juan Gualbento de Ortega, vicecónsul en San Luís de los Illineses capital de la Alta Luisiana, las cuales participé a VE en mi parte n° 104 en donde le manifesté que esta invasión podía ser asunto muy serio atendidas las circunstancias de la provincia de Nuevo Méjico...”*⁹²

Els problemes fronterers de més rellevància, com demostra l’abundant informació que es desprèn de la documentació estudiada, els situem entorn a la Louisiana i a Texas.

El Virrei, gràcies a les informacions que rep del Brigadier Joaquin Arredondo, té coneixença d’un moviment que s’està desenvolupant amb força a la frontera amb la Louisiana, el mes de gener de 1820:

*“D. Ignacio Pérez comandante de la expedición que envié a Nacogdoches y fronteras de la Luisiana con el objeto de destruir la reunión de facciosos extranjeros que se ha formado en aquellos puestos acaudillada por el angloamericano Jaime Long”*⁹³

Quan acudí a comprovar si hi havia cap reunió de facciosos als voltants del riu de les Sabines no se’n trobà cap, a excepció d’un petit contingent prop del riu Brazos de Dios. El relat dels fets que segueix és digne de ser transcrit:

*“Que no ha quedado por aquel rumbo ningún enemigo que pueda dar cuidado, pues cuantos había han sido muertos, prisioneros o ahuyentados por nuestras tropas, a excepción de algunos pocos que existen en la Isla de Galvestown al abrigo del Pirata Laffite para cuyo exterminio se necesitan fuerzas navales comunicadas con las de tierra”*⁹⁴

⁹¹AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

⁹²*Ídem*

⁹³AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

⁹⁴AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

Es posa de manifest la mancança d'una flota de guerra forta per fer front als facciosos de Galvestown, o també el temor espanyol a tenir un enfrontament marítim. És convenient destacar que, durant aquest incident, entre els presoners que esmenta la cita documental anterior s'hi trobaven estrangers i alguns espanyols. Aquest fet resulta força destacable ja que suposava l'obertura d'un nou front per a les autoritats espanyoles; l'estabilitat del Virregnat cada vegada era més dèbil.

Pel que fa als presoners, foren desposseïts dels seus béns i alguns estrangers foren entregats al seu capità, Beard. Els altres esperaren a ser jutjats a Monterrey, al Nou Regne de Lleó. Per tal d'aprofitar els béns que foren manlevats als presoners, tots els que eren útils foren reutilitzats per l'exèrcit, mentre que els que no serviren es posaren a subhasta pública en benefici de la Reial Hisenda.

A les acaballes del comunicat militar del mes de gener del 1820, el Virrei torna a fer referència a Galvestown, lamentant-se de la manca de recursos per poder fer front al pirata Laffite:

“Y con el desconsuelo de no tener fuerza marítimas para un buen golpe al malvado Laffite que alberga en Galvestown una porción de facciosos y aventureros cuyo objeto es formar proyectos de migración contra la expresada provincia, hacer el contrabando y piratear sobre nuestras costas”⁹⁵

En l'expedició a Nacogdoches, el Virrei parla al seu informe d'un intent de desfer-se de la Corona espanyola mitjançant la formació d'una república, un intent que fou encapçalat per James Long i subvencionat per un acord entre comerciants i gent benestant, o *pudent* com diu el virrei, dels Estats Units:

“Se encuentra libre la provincia de Texas de la reunión de aventureros extranjeros que la horribilizaban y que habían tenido la audacia de enarbolar en Nacogdoches desatando la rebelión, el robo y la rapiña, invitando a sus habitantes a substraerse del dominio de S.M. y formar una republica cuyo general era el faccioso Long [...] con 60 hombres y con cuantiosos caudales reunidos por medio de una subscripción entre comerciantes y vecinos pudientes de los Estados Unidos”⁹⁶

⁹⁵*Ídem*

⁹⁶AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

En el mateix informe del mes de gener de 1820, es parla de la formació d'un "país" que anomenen neutre situat entre els dominis espanyols i els estatunidencs.

*"En cuanto a las tres poblaciones que Pérez dice haberse formado entre la Provincia de Tejas y la Luisiana en el país que llaman neutro, tocando tanto al gobierno del rey N.M. como al de los Estados Unidos"*⁹⁷

Però, com dèiem abans, és a l'informe del mes de febrer següent quan el Virrei envia còpia al Ministeri de la Guerra espanyol del missatge íntegre que el President dels Estats Units va trametre a les cambres del Congrés en el qual es deixa entreveure no només l'actitud i la predisposició dels angloamericans envers el territori en litigi, sinó també els moviments de tropes que l'estat veí està fent prop de la frontera:

*"... el Presidente da noticia al Congreso... de haberse establecido en la Boca de San Pedro en el Mississippi las tropas que han enviado a dicho destino y que las que habían marchado a la Boca de la Picona Amarilla en el río Missouri lo han subido hasta Consejo Ciego donde permanecerán hasta el próximo invierno en que partirán de aquel lugar para su destino"*⁹⁸

Així mateix el Virrei recorda comunicacions anteriors fetes a la Corona on s'informava de moviments militars amenaçadors per part de les tropes dels Estats Units dos anys enrere:

*"... de San Luís de los Illineses, Capital de la Alta Luisiana, había salido en el mes de Agosto de 1818 un batallón angloamericano con la fuerza de trescientos hombres a las órdenes del Teniente Coronel Talbot Chambers para situarse en la confluencia de los ríos Missouri y Roche Jaunes o Piedra Amarilla y que en el mes de junio de 1819 pasaron por el citado punto de San Luís unos mil quinientos hombres de la misma nación al mando de Benjamín Offallen con el objeto de reunirse a los primeros"*⁹⁹

El Virrei deixa constància de la seva preocupació i del seu zel en la vigilància i en la protecció de les fronteres i del territori:

⁹⁷Ídem

⁹⁸AGI "Virrey sobre novedades..." (29 febrer 1820), sf.

⁹⁹Ídem

“Desde los primeros avisos que recibí sobre estos particulares hice al General García Conde las prevenciones correspondientes para que se esté con toda vigilancia y precaución en el Nuevo Méjico, que se envíen frecuentemente exploradores prácticos del terreno hasta las fronteras de los Estados Unidos, que se fortifiquen los puntos de la Sangre de Cristo, San Fernando y el Bado que son pasos precisos entre aquella provincia y dichos Estados, y por último he hecho mandar a Durango el regimiento expedicionario de Zamora con setecientas plazas y una partida de artilleros para que reunida con la caballería que hay allí acudan al paraje que lo exijan las circunstancias e impidan que los enemigos hostilicen los territorios de Su Majestad ni se fijen en ningún punto de ellos”¹⁰⁰

Paral·lelament a la tàctica militar de mobilització de tropes, la utilització d'exploradors i “d'espies” espanyols (sovint “indis amics”) i els informes dels càrrecs diplomàtics són dos dels recursos estratègics que utilitzen les autoritats virregnals per controlar els moviments enemics, tan els militars com els de les seves aliances tàctiques en les quals els indis juguen, en ambdós costats, un paper rellevant:

“... reiterando mis anteriores prevenciones para que esté muy a la mira de los movimientos de los angloamericanos, que procure indagar cual es el destino a que deben dirigirse el próximo invierno y con qué tribus de indios están de acuerdo para estos proyectos...”¹⁰¹

“...el regimiento expedicionario de Zamora con la fuerza de setecientas plazas permanece en Durango capital de la Nueva Vizcaya pronto a marchar en unión de la buena caballería que hay allí, al punto que sea necesario en el caso que las tropas Anglo-americanas situadas en la confluencia de los Rios Missouri y Roche-Jaume o Piedra amarilla intenten penetrar en el Nuevo México [...] He reiterado mis órdenes al general García Conde para que esté muy a la mira de los movimientos y designios de aquellos extranjeros, sin fiarse de las tribus de los Indios aunque estén en Paz con nosotros por la veleidad e inconstancia a que propenden”¹⁰²

¹⁰⁰ *Ídem*

¹⁰¹ *Ídem*

¹⁰² AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

La còpia de la intervenció del President dels Estats Units en el Congrés resulta, en aquesta situació, un document de gran valor ja que permet analitzar sense interferències la postura i els arguments de “l'enemic” en el conflicte que enfronta ambdós països.¹⁰³

Segons es desprèn, els Estats Units recriminen a Espanya dues qüestions fonamentals: la no ratificació del tractat de pau que, iniciat a 1812 i revisat a 1819, no havia sigut aprovat encara per la monarquia espanyola d'aleshores ençà; en segon lloc les falses acusacions d'agressions i d'atacs nord-americans a territoris de la Corona els quals es qualifiquen *d'injúries*¹⁰⁴ sobretot tenint en compte les agressions que anteriorment Espanya els havia infligit.

El President acusa i “humilia” la Corona espanyola reprotxant l'estat d'abandó d'un territori que no és capaç de controlar i que, per lògica geoestratègica i territorial, hauria de pertànyer als Estats Units, país que el té envoltat. El President recorda que la cessió d'aquest territori era part del tractat i que ara el monarca espanyol es vol fer enrere quant els termes del pacte.

“Por esta cesión la España abandonó un territorio en realidad de ningún valor para ella, obteniendo concesiones de la mayor importancia con el acomodo de las antiguas diferencias que tenía con los estados que apoyaban sus respectivos reclamos y límites del mismo modo relevada de la obligación de un tratado referente a otro territorio que ella no había cumplido y además de la responsabilidad incidente de los más frecuentes y perniciosos abusos de sus otros en donde ella no podía mantener su autoridad”¹⁰⁵

“Por una demora inesperada que ocurrió en la ratificación por España, pidió se le informase de la causa. Se le dijo que la grande importancia de la materia y un deseo de tener explicaciones en ciertos puntos que no estaban especificados había producido la demora y que se despacharía un enviado a los E U para obtenerlas de este gobierno [...] Se alegó por el Ministro de España había tratado de alterar uno de los principales artículos del tratado por una declaración que el Ministro de los Estados Unidos”¹⁰⁶

Però pel que fa a les acusacions dels atacs angloamericans a Texas, el President estatunidenc els nega absolutament. En realitat les acusacions als angloamericans son, com veiem abans, més de

¹⁰³ AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf. Segons explica el Virrei es tracta d'una traducció que li remet el *Ministro de Su Majestad en Washington* i partim del pressupòsit que es tracta d'una traducció fidel sense tergiversacions o interpretacions subjectives a nivell textual

¹⁰⁴ *Ídem*

¹⁰⁵ *Ídem*

¹⁰⁶ *Ídem*

col·laboració i de satisfacció envers les rebel·lions i les incursions d'indis i de “facciosos”, que d'haver proferit atacs militars directes. Pel que es veu, l'únic que les autoritats del Virregnat poden constatar és la seva presa de posicions prop de la frontera i pressuposar les seves intencions:

*“Con respecto a los otros actos alegados de que este gobierno ha tolerado o protegido una expedición contra Texas, carece de fundamento. El desagrado que han tomado los EU de estos excesos cometidos en sus límites, se ha probado con evidencia por los actos del gobierno y los procedimientos de los tribunales”*¹⁰⁷

És més, el President presenta tot un seguit de recriminacions i d'acusacions al govern espanyol que reflecteix la postura de prepotència i de domini en la qual estan entrant els estats d'Amèrica del Nord dins el panorama de les relacions internacionals. En aquest aspecte la posició d'Espanya sembla presentar-se com a absolutament debilitada:

*“... en la conducta que el gobierno de España tiene en esta decisión, es muy satisfactoria para nosotros conocer que no ha sido sostenida por ninguna potencia europea. Al contrario, la opinión y deseos de Francia y la Gran Bretaña son inequívocas en favor de la ratificación del tratado de los EU de España. También hay razón para creer que los sentimientos del gobierno imperial de Rusia han sido los mismos y que lo han hecho conocer al gobierno de Madrid”*¹⁰⁸

El paper que juguen les potències europees en aquest context és, al mateix temps que el de la seva rellevància dins l'hegemonia europea, un paper d'imperi colonial, donat que els tres estats que el president nord-americà esmenta, i alguns altres, com podrien ser Portugal, Holanda o Dinamarca, són els que tenen interessos colonials a la zona.

Analitzant el fons del text del president nord-americà, principalment en la seva segona part, en podríem extreure les següents idees pel que fa a la declaració formal dels Estats Units:

- Culpar a Espanya de la no ratificació del tractat i dels conflictes que d'aquest fet se n'han derivat
- Exigir la signatura del tractat per acabar amb les hostilitats
- Negar qualsevol acusació d'hostilitat envers Espanya i recriminar les malifetes comeses pels

¹⁰⁷ *Ídem*

¹⁰⁸ *Ídem*

espanyols als angloamericans

- Demanar rescabament de les pèrdues infringides pels espanyols
- Reivindicar el seu dret a una expansió legítima
- Fer constar el suport de les potències europees a la seva política expansionista
- Proclamar la seva neutralitat pel que fa a les rebel·lions i als processos d'independència interns de l'Imperi espanyol
- Mostrar la seva simpatia envers les colònies espanyoles recentment independitzades
- Apostar de forma prioritària per les relacions comercials entre els territoris americans

F) LES COSTES

Si les disputes i les tensions amb els Estats Units constitueixen la principal preocupació de la Corona pel que fa a la política colonial i internacional, els conflictes fronterers terrestres de les Províncies Internes amb els angloamericans i amb els indis no són l'única preocupació de les autoritats colonials del Virregnat. La vigilància, el control i la protecció de les costes és un dels problemes més constants i més significatius pel que suposa de reflex de la situació d'instabilitat i d'inseguretat dels territoris més septentrionals hispanoamericans. Entre altres coses, perquè en aquest front hi conflueixen quasi tots els fronts oberts que el Virregnat tenia per mantenir la integritat territorial i la seva seguretat: l'aprovisionament de recursos, les incursions dels rebels del sud, la invasió nord-americana,...

El temor a l'atac i a la invasió marítima és el tema més recurrent en els informes del virrei durant aquest any previ a la independència i les seves ordes als governadors, comandants generals i intendents provincials són insistents en quant a la prevenció de possibles entrades per mar de tropes estrangeres o d'escamots d'insurgents:

“En mi citado parte n° 104 impuse a VE de las órdenes que con tal motivo repetí al Comandante General de la Nueva Galicia sobre que no se permita entrar en aquellos puertos ningún buque extranjero sin expreso permiso del Rey Nuestro Señor y que se estuviese con toda vigilancia y precaución de la costa.”¹⁰⁹

“... teniendo estas noticias mucha probabilidad, según los antecedentes con que me hallo, lo aviso a VE para que tome sin perder momento cuantas medidas y providencias estén en su arbitrio para rechazar y destruir a los enemigos que intenten hacer desembarco en las costas de su cargo y que poniendo en movimiento todas las tropas de que pueda disponer persigan y aniquilen las gavillas de Guerrero, Bedoya, Montes de Oca y Guzmán, cuya audacia y tenacidad se ha sostenido hasta ahora con la esperanza de ser auxiliados por los piratas y rebeldes de Chile...”¹¹⁰

Advertències i comunicacions d'aquest estil es fan a totes les províncies, a les del Sud i a les

¹⁰⁹AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

¹¹⁰*Ídem*

del Nord. Les alarmes son constants, de vegades, com es pot comprovar, basades en sospites o en rumors, i el recel envers qualsevol identificació de naus des de la costa és objecte d'una prevenció i d'una actuació minucioses per esbrinar qualsevol indici d'agressió.

Un dels casos més singulars que es refereixen en aquest sentit en els documents objecte d'estudi és el de l'arribada a les aigües del port de San Blas d'una fragata anglesa balenera que demana entrada i auxili degut a una epidèmia d'escorbut que presenten els seus tripulants. Les reticències de les autoritats militars i les mesures preses abans de prestar-los l'ajut necessari són del tot significatives:

“... comprometiéndose al más riguroso reconocimiento, se les hicieron las propias advertencias, e siendo innegable cuanto indicaba, reconocida la gente que vino a tierra, se le permitió comprarse a su regreso los frescos que encontró y al anochecer estaba ya todo a bordo con su capitán, con resolución de dar la vela”¹¹¹

“Desde la aparición de dicho buque se han mantenido guarnecidas las baterías así como sin comunicación los ingleses venidos a tierra”¹¹²

Sembla que la zona del Pacífic era lloc habitual per a la caça de la balena. A la documentació apareix anomenada una altra fragata balenera anomenada *Wander*, que arriba al Port de San José del Cabo degut al seu naufragi. Les autoritats espanyoles fan declarar els fets a tota la tripulació i adjunten la còpia de les declaracions als informes¹¹³. Així explica el Virrei els fets en la carta dirigida al ministeri de la Guerra:

“De las declaraciones tomadas en San José del Cabo de la Baja California al capitán y pilotos de la fragata ballenera inglesa Wander que naufragó en aquella [...] perdiéndose el buque y su cargamento que se componía de esperma y aceite de ballena y salvándose su tripulación, los cuales han sido reunidos en San Blas para que se embarquen en algún buque extranjero”¹¹⁴

Cal tenir en compte que la pirateria i, posteriorment, el corsarisme havien sigut una amenaça real i constant al tràfic marítim mercantil. Les patents de cors angleses havien minvat notablement i

¹¹¹AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

¹¹²*Ídem*

¹¹³AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

¹¹⁴*Ídem*

actuaven principalment en el Carib. Però arran de la independència de Xile el corsarisme havia reviscolat a l'altra costat del continent i el perill no eren ja només els independentistes que volien estendre la seva revolta sinó també els corsaris que fustigaven el recent nascut Xile i les aigües del Pacífic:

“Me he enterado de no haber ocurrido en la costa de esta provincia novedad alguna de vista de velas enemigas y sin embargo reitero a VE mis anteriores prevenciones y señaladamente la que le hice por correo ejecutivo con fecha 3 del corriente para que se esté con toda vigilancia y precaución en dicha costa y toma VE todas las medidas conducentes a rechazar y pasar a cuchillo a los piratas y rebeldes de Chile si intentasen hacer desembarco en ella”¹¹⁵

“El comandante General de Nueva Galicia [...] manifiesta que en las costas de aquella provincia no ha ocurrido novedad alguna de vista de piratas ni buques extranjeros, y sin embargo he reiterado mis anteriores prevenciones para que se esté con toda precaución y vigilancia por si los rebeldes de Chile intentasen volver a las expresadas costas como lo hicieron el año anterior y como ofrecieron a los rebeldes que había entonces en ellas hacerlo en el presente para cuyo caso tengo tomadas las medidas de que sean rechazados y acuchillados”¹¹⁶

Les respostes del Virrei als comunicats dels governadors i dels comandants militars de les diferents províncies presenten un contingut i un to semblant donat que aquests notifiquen amb tot tipus de detalls qualsevol presència de vaixells desconeguts propers a les costes:¹¹⁷

“A la madrugada de este día llegué a esta hacienda en la que ya no se vieron los barcos de los partes anteriores. A las dos de la tarde se me avisó de la vigía se veía uno de ellos: salí a la playa y lo estuve observando con el antejo desde esta hora hasta ponerse el Sol y me pareció ser balandra y que lleva el rumbo para San Blas que sin duda por el mal viento ha demorado pues solo una vela se le advierte”¹¹⁸

¹¹⁵AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

¹¹⁶AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

¹¹⁷AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

¹¹⁸*Ídem*

“En esta ocasión no ha ocurrido en las costas del Sur más novedad que haberse avistado desde los puntos de Muquili i Atitla inmediatos al Puerto de San Blas tres buques grandes que ignorándose su procedencia, armamento y designios dieron motivo a que los destacamentos de aquel distrito, cumpliendo con las ordenes con que se hallan hiciesen movimientos convenientes a impedir que desembarcaran gente alguna, ni cometiesen hostilidades, hasta que desaparecieron”¹¹⁹

La presència de vaixells, albirats des de les costes del Virregnat, ja era motiu d'alarma i de mobilització molt abans de la seva identificació. Sense que aquests vaixell s'apropessin a la costa, ja s'avisava a les tropes de què restessin preparades per a l'atac. De fet les tropes ja tenien unes mesures d'actuació, en cas necessari, dictades pels seus superiors. El temor a una invasió exterior és màxim.

“Con este motivo he enviado al general D. José de la Cruz, comandante de las armas de la Nueva Galicia, mis anteriores prevenciones para que en las costas de su mando se esté con la mayor vigilancia y precaución, a fin de impedir toda sorpresa que puedan intentar los piratas o rebeldes de Chile, como igualmente que se comuniquen con las gentes de dichas costas”¹²⁰

Tanmateix, al marge dels perills d'invasió que aguaitaven les costes del Virregnat, el tràfic portuari mercantil era, a més a més un dels aspectes bàsics per al manteniment i la subsistència de les Províncies Internes, la qual cosa també calia preservar. Així ho manifesta el Virrei en els seus informes donant una acomplida informació respecte al comerç existent entre les Califòrnies i les províncies meridionals que es remuntava a l'època de les expedicions missioneres de Juníper Serra i que s'havien consolidat des de llavors.

“El 29 de octubre último ancló en la Rada de San Blas procedente de la Ensenada de Muertos en la Baja California con cinco días de navegación la balandra costanera nombrada Santa Ana y el día 9 del presente mes fondeó igualmente en el mismo punto el bergantín de Su Majestad San Carlos con quince días de navegación desde el puerto de San Diego en la Alta California concluida la comisión a que fue destinada de mi orden a dicha provincia en

¹¹⁹ AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

¹²⁰ Ídem

compañía de la fragata Reina de los Ángeles donde desembarcaron los artículos de guerra y demás que conducían en su auxilio... ”¹²¹

“La balandra Santa Ana condujo también setecientas arrobas de queso y treinta y dos tercios de jabón y el bergantín de Su Majestad, el San Carlos, quinientas tres botas de sebo, bastante jabón y los demás artículos que se refieren en el documento... ”¹²²

“Las únicas novedades que han ocurrido en las costas del mar del Sur de este reino [...] son haber fondeado en el puerto de San Blas [...] el bergantín San Juan Bautista procedente del de Guaymas en la sonora, conduciendo 117 cargas de armas y [...] la Balandra Cruz de Mayo que salió de San José del Cabo en la Baja California, y condujo 400 arrobas de queso, un barril de vino, una tinaja de aceitunas y dos huacales de mantequilla ”¹²³

El trasllat per mar no era només de mercaderies sinó també de tropes que s'enviaven des de el Sud cap a la zona fronterera i que sovint desembarcaven a San Diego per continuar la marxa per terra que, com dèiem al començament, no estava exempta de dificultats.

“... el día 6 de agosto llegó a la rada de San Luis de la Baja California el bergantín Cosak con los cien hombres de tropa y diez mil pesos en reales que mandé a la Alta California desde la provincia de Sonora y puerto de Mazatlán. A consecuencia de los accidentes que advertirá VE en dicho documento dicha tropa emprendía por tierra su marcha hacia el presidio de San Diego correspondiente a la Alta California a donde iban destinados... ”¹²⁴

Però el comerç era també un objectiu cabdal de les altres potències colonials, i especialment dels Estats Units, com deixa molt clar la proposta “reconciliadora” que el President d'aquest país fa en el seu discurs al Congrés:

“Se somete también a su consideración si será oportuno designar por la ley algunos puertos o plazas en la costa en los que únicamente se puedan

¹²¹AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

¹²²*Ídem*

¹²³AGI “Virrey sobre novedades...” (31 gener 1820), sf.

¹²⁴AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

admitir a los buques de guerra extranjeros y piratas. La dificultad de sostener las regulaciones de nuestro comercio y de estos intereses importantes, sin el abuso, sin tal designación, nos da un motivo poderoso para esta medida”¹²⁵

La postura nord-americana resulta en aquest aspecte molt menys defensiva que l'espanyola ja que la seva situació, acabada la guerra amb Gran Bretanya, era de reafirmació i d'expansió i, en tot cas, l'interès primordial era pactar amb els britànics. Respecte a Espanya, el President havia afirmat en el seu discurs: *“Nuestros puertos han estado abiertos a ambas partes*”¹²⁶ referint-se a la Corona i a les colònies espanyoles independitzades.

La desconfiança dels espanyols envers als Estats Units i la postura defensiva que mantén, queda ben evidenciada en les relacions comercials que trameten els informes, tot i haver identificat les naus, les autoritats espanyoles posen condicions per el desembarc de mercaderies:

“La fragata de guerra Anglo-americana nombrada Macedonia [...] ha vuelto [...] en unión de la galera mercante procedente de Panamá con la solicitud de desembarcar efectos de comercio pertenecientes a españoles, a la cual accedí con varias restricciones”¹²⁷

El comandant de la fragata de guerra Macedònia, Juan Dorrens, es dirigeix al Virrei on fa referència a uns expedients anteriors relacionats amb el segrest de vaixells nord-americans al Port de Guaymas (La Sonora), la galera Traveller i el bergantí Cosach. Escriu al Virrei demanant el seu desembargament, en aquest procés intervé Luís de Onís, un dels encarregats dels negocis amb els Estats Units, que fa recomanacions al Virrei sobre l'assumpte: refusa qualsevol enfrontament directe i mostra la seva predisposició a mantenir bones relacions.

“He contestado a ambos que estos negocios se han de sentenciar en justicia por los tribunales a quienes tocan, y con arreglo de nuestras leyes, sin que penda de mi otra cosa que acelerar la posible su conclusión, manifestando al propio tiempo a Dorrens mi buena disposición para conservar la armonía que existe entre ambos gobiernos”¹²⁸

Realment, es pot comprovar que el Virrei tem les intencions dels nord-americans per la qual

¹²⁵AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

¹²⁶*Ídem*

¹²⁷AGI “Virrey sobre las ocurrencias...” (31 març 1820), sf.

¹²⁸*Ídem*

cosa demana consell al monarca espanyol en relació a una clàusula que apareix a la carta del comandant Dorrens, al document original també apareix subratllada remarcant la seva importància. El Virrei deixa la decisió de la seva actuació al monarca però no es talla a l'hora de criticar les actuacions dels nord-americans en els mars propers al virregnat:

*“Siendo de observar la libertad con que dicho comandante amenaza tratar como enemigos a todos los que interrumpen la libre navegación de Buques que lleven la Bandera Americana en viajes legales, cuando su navegación en estos mares no es otra cosa que el contrabando, contraviniendo a nuestras mismas leyes; mas no he querido expresamente contestar a esta cláusula irritante porque dando cuenta a S.M pueda deliberar lo que estime conveniente”*¹²⁹

Una de les coses que crida més l'atenció és que en els informes del Virrei i en la correspondència interna del Virregnat, el problema de la vigilància costanera se centra sempre en la costa del Pacífic i no en la del Carib quan és precisament la província de Texas, a la costa est, el motiu de màxima preocupació davant la invasió angloamericana a finals de 1820. Aquesta preocupació es dirigeix pràcticament sempre cap a la frontera terrestre, amb molt poques al·lusions a la vigilància de les costes i dels ports texans que es trobaven tan a l'abast dels vaixells angloamericans potencialment procedents de la Louisiana o de La Florida. Més encara, si es valora la importància d'una de les poques referències a aquests indrets costaners que apareixen en relació al trasllat d'armes des de La Havana cap a Nova Orleans:

*“Del Cónsul de su majestad en la Nueva Orleans Don Felipe Fatio no he recibido en este mes noticia alguna que poder comunicar a VE ni tampoco del Teniente Coronel Don Manuel García comisionado en dicha ciudad por las autoridades de La Habana para recibir las armas que con arreglo a su contrato debe entregarle el general Don Mariano Renovales”*¹³⁰

¹²⁹Ídem

¹³⁰AGI “Virrey sobre novedades...” (31 desembre 1819), sf.

III. ALGUNS ACLARIMENTS I ALTRES PROBLEMES QUE NO REVELEN ELS DOCUMENTS

El fet d'analitzar la documentació a l'abast d'un any determinat, 1820, dins la història del Virregnat de Nova Espanya en especial referència a les Províncies Internes, pot suposar perdre la perspectiva global de la situació que visqué aquest territori colonial en els darrers anys de la seva existència. Per això considerem necessari fer alguns aclariments respecte al context històric més proper en relació als problemes que sorgeixen en els documents estudiats per poder entendre millor aquesta realitat que s'anava esvaint, principalment els referits a les relacions exteriors amb les potències colonials veïnes.

D'altra banda, quan esbrinem la situació dins un espectre temporal una mica més ampli, ens adonem que tot un seguit d'aspectes de gran importància dins el decurs dels esdeveniments d'aquests darrers anys del Virregnat no apareixen reflectits, ni tan sols mencionats, en cap ocasió. Aquest fet ens assembla prou rellevant, si més no, el simple fet de la seva absència és significatiu, sobretot tenint en compte que alguns d'ells van influir directament en el panorama que dibuixen les autoritats virregnals a través dels seus escrits. Dins aquests aspectes n'hem seleccionat dos: el paper de l'Església i l'activitat minera, dels quals volem oferir tan sols una pinzellada. En altres casos com el tema dels indis o el de la insurrecció criolla també els veiem poc ressaltats però ambdós aspectes, com a mínim, sí que són objecte de comentari o d'al·lusió en alguna ocasió, com hem demostrat i comentat anteriorment.

A finals del segle XVIII els territoris septentrionals de Nova Espanya tenien sobretot un valor estratègic. No només constituïen la frontera de l'Imperi sinó que allà hi confluïen els interessos de les potències europees del moment. Però també allà sorgia un nou país fruit de la primera revolució democràtica: els Estats Units, que pretenia erigir-se en una nova potència i presagiava futures revolucions emancipadores amb la legitimitat que li conferia la seva identitat americana. Tot plegat, unit a l'enorme extensió d'aquests territoris i a la situació interna de la Corona espanyola, va conduir a la incapacitat de poder fer front a tota la problemàtica que colpia el territori colonial i especialment les zones frontereres de les Províncies Internes, indefinides, inestables i poc organitzades, abandonades en algun cop a la seva sort.

Hem considerat necessari fer una breu referència a les potències que tard o d'hora estaren en contacte directe amb el Virregnat de Nova Espanya.

França

Des del començament del segle XVIII, el Virregnat de Nova Espanya limitava a Orient amb el territori francès de la Louisiana i al nord amb Oregon, territori britànic. Els Estats Units comprenien el territori situat entre la costa atlàntica i el riu Mississipi.

El territori de la Louisiana havia arribat a mans espanyoles arrel de la Guerra dels Set anys que mantingueren França i Gran Bretanya. Inicialment França havia ofert aquest territori per aconseguir l'entrada d'Espanya en el conflicte, però les autoritats espanyoles no cediren. No obstant, pels anomenats Pactes de Família entre Espanya i França, la Louisiana va passar a ser espanyola a 1769. Els Pactes de Família foren coneguts pels britànics que decidiren atacar Espanya. Aleshores, els francesos cediren en secret els territoris de la Louisiana i la illa d'Orleans a Espanya per endolcir la derrota contra els britànics i persuadir-los de què no donessin suport als britànics. Un cop acabat l'enfrontament entre francesos i britànics es reconeixeria de manera oficial la pertinença d'aquest territori a la Corona espanyola. Però pel tractat de San Ildefonso, a 1800, dins el marc dels preàmbuls de la Guerra del Francès, Espanya cedia el territori en qüestió a la França de Napoleó qui passava a dominar el riu Mississipi i el Port de Nova Orleans, un fet que no agradà gens als Estats Units. Així i tot, Tomàs Jefferson, reconsiderà les relacions amb França i aquesta, en un contracte de compravenda, la va entregar als Estats Units.

Durant el període d'ocupació, els espanyols es torbaren a ocupar de manera efectiva la Louisiana, en part per la percepció negativa dels colons francesos i en part per la manca de fons suficients per dur-ho a terme; de fet el nou governador no arribaria a la capital fins a març de 1766. La gestió espanyola sempre fou fràgil i va estar envoltada d'inconvenients davant una població molt diversa: nadius, europeus i africans. En realitat, l'administració seguia ocupada per francesos o per colons d'ascendència francesa i, de fet, les autoritats espanyoles conscients de la seva pròpia insignificança, mostraren certa flexibilitat en el manteniment de la llengua i dels costums francesos; tot plegat va contribuir a la fragilitat espanyola en aquelles terres. El govern no fou senzill i les mesures que prengué el govern d'Ulloa no foren ben acceptades. Un exemple n'és la restricció comercial amb la Corona espanyola. Es produí una revolta a 1768 en la qual s'expulsà el governador local i es formà un Consell Superior que tenia com objectiu principal el restabliment de l'estat anterior a l'arribada dels espanyols. Les autoritats espanyoles no toleraren aquest alçament i respongueren amb força amb una poderosa flota i amb tropes militars encapçalades per Alejandro O'Reilly, però l'expedició no fou favorable als espanyols.

La presència de França en el continent nord-americà, després dels episodis de la Louisiana, queda reduïda pràcticament a alguns indrets de Centreamericà i del Carib.

Gran Bretanya

La victòria britànica sobre els francesos a la Guerra dels Set Anys havia convertit el Regne Unit en l'amo, pràcticament, de tota una Amèrica del Nord que s'anava expandint cap a l'Oest. Entre altres coses, França havia hagut de cedir a Gran Bretanya gran part del territori a l'est del Mississipi i només havia aconseguit retenir la zona de Nova Orleans. L'altra part del territori era la que havia passat a Espanya amb el Tractat de París de 1763. Gran Bretanya s'havia imposat a França a finals del segle XVIII pel que feia a les colònies americanes fins a la cessió de la Louisiana, a pesar que l'imperi francès fins al segle XX conservà diversos indrets al Carib.

Al Canadà, les possessions colonials britàniques sofrien els conflictes entre les comunitats francesa i anglòfona, però el govern britànic va aconseguir que no se sumessin al procés independentista de les Tretze colònies i la frontera amb els Estats Units s'havia fixat en el paral·lel 49. Gran Bretanya va mantenir les seves institucions colonials a les províncies marítimes fins a 1867.

Malgrat la pèrdua de la dominació política sobre les Tretze colònies que suposà la independència dels Estats Units a 1776, reconeguda a 1783, Gran Bretanya va seguir gaudint d'una hegemonia comercial a la zona controlant el comerç amb les seves ex-colònies. En el moment que ens ocupa el sistema colonial anglès s'assenta principalment a les Antilles i el Carib des del punt de vista econòmic. Des d'allà asseguraven la distribució dels productes a Europa i acumulaven capital rivalitzant amb França després de la decadència de l'imperi hispànic. Però Gran Bretanya s'havia convertit en la senyora de la zona després de les guerres contra la França revolucionària i la de Napoleó. I, mentrestant, donaven suport als rebels criolls de les colònies espanyoles sense que Espanya semblés adonar-se'n.

Els britànics havien passat del mercantilisme de la seva primera expansió colonial al liberalisme, desenvolupat des de l'època posterior a Cromwell, a una segona fase de domini imperial. Per això, no és d'estranyar que, a pesar de no tenir una presència política i territorial amenaçant i competidora amb Espanya, s'esmenti sovint als informes de les autoritats espanyoles la presència de naus comercials britàniques juntament a les que anomenen "angloamericanes" per referir-se a les estatunidenques.

Les bones relacions del nou estat nord-americà amb la seva ex-metròpoli surten a la llum en el discurs del President que tant preocupa i ocupa els espanyols, fent clara al·lusió als aspectes econòmics i a les cordials relacions polítiques que vinculen a ambdós estats en les qüestions internacionals.

Una dada significativa és que Gran Bretanya va prohibir el comerç d'esclaus a 1807 pressionant les altres potències en el mateix sentit. I el President nord-americà Monroe, en el

discurs esmentat tramés al virrei de Nova Espanya, expressa també el seu sentiment d'animadversió envers una activitat tan indigna que considera pròpia de pobles incivilitzats:

*“... Se espera que estas vigorosas medidas apoyadas con iguales actos por las otras naciones terminarán pronto con un comercio tan vergonzoso al mundo civilizado”*¹³¹

És evident que el relleu dels britànics dins el continent americà l'ha pres els Estats Units, amb una política de continuïtat i de fidelitat envers la seva “mare política”, tant en l'aspecte polític com econòmic.

Els Estats Units

A 1795, pel Tractat de San Lorenzo, els Estats Units havien passat a gaudir del dret de navegació pel Mississippí, riu que marcava el límit oriental nord-americà fins a la desembocadura al port de Nova Orleans fundat a 1718; els beneficis comercials per a EEUU eren evidents i, per primera vegada, Espanya era fronterera amb el nou estat angloamericà. A més a més, la zona a l'oest del riu, tot i mantenir-se sota el domini espanyol, pertanyia a la Capitania General de la Havana, la qual cosa allunyava de fet la Louisiana de Nova Espanya.

Dos anys abans de la independència, a 1819, Espanya i els Estats Units havien firmat el tractat Adams-Onís, també anomenat “transcontinental” o, en la seva denominació original i oficial *Tratado de amistad, arreglo de diferencias y límites entre su Majestad Católica y los Estados Unidos de América*. A través d'ell es fixaven els límits entre Nova Espanya i l'Estat nord-americà que reconeixia la sobirania d'Espanya a Texas (comprada pels Estats Units a França a 1803 i reclamada com a part de la Louisiana), Califòrnia i Nou Mèxic que en aquell moment incloïa Nevada, Utah, Arizona i part de Wyoming i Colorado. Per la seva banda, Espanya reconeixia la sobirania dels Estats Units sobre la Florida, que de facto la Corona ja no controlava, i sobre la Louisiana, renunciant a la navegació pel Mississippí. La frontera s'havia fixat passat el riu Sabina fins al paral·lel 42 i, com a conseqüència, Espanya havia perdut les seves possessions més enllà d'aquesta latitud: l'actual Oregon, les Florides i la Louisiana, i també la possibilitat de navegació pel Mississippí. Als Estats Units això li suposava gaudir de dues sortides a la mar, una per l'Atlàntic, la de les 13 colònies, i l'altra cap al Pacífic a través d'Oregon, territori al Nord-oest, fronterer amb Califòrnia. El tractat era conegut vulgarment com a “Tractat de la Florida”. Adams i Onís són, respectivament, els llinatges dels representants d'ambdós estats que van negociar les condicions del

¹³¹AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

tractat.

El tema s'arrossegava des de feia temps ja que la negociació del tractat s'inicià a 1819 i es va firmar el mateix any, però no va ser ratificat fins a 1821. En aquest interval de temps és quan se succeeixen els conflictes fronteres entre ambdós estats que sovint són motiu d'informes mutus entre els comandants, els governadors i el Virrei. El President nord-americà en aquest període era James Monroe qui pocs anys després predicarà el que s'ha anomenat “doctrina Monroe” basada en la frase “*Amèrica per als americans*”. Algunes de les bases d'aquest principi ja s'entreveuen en el discurs que ens ocupa en la referència als conceptes de llibertat, d'independència, de prosperitat,... de les diferents colònies del continent americà.

La presència russa

El cas de Rússia és el que crida més l'atenció. En cap ocasió hi ha al·lusions als documents de l'administració colonial espanyola de l'existència d'una potència europea que tardanament havia emprés la colonització americana i que, en aquest període, actuava també com a competència pseudo-colonial en la frontera nord occidental del Virregnat a l'Alta Califòrnia, quan, precisament, un dels objectius colonials amb l'establiment de les missions de Serra a l'Alta Califòrnia havia sigut controlar amb el seu establiment aquesta frontera assetjada per la presència estrangera de nord-americans i russos. De fet, la connivència, d'altra banda, no va estar exempta de problemes i de situacions dignes de ser considerades dins la problemàtica que vivien les Províncies Internes tal com consta en investigacions recents.

Els russos havien ocupat la península de Kamchatka a finals del segle XVII i a meitat del segle XVIII ja havien arribat, a través de l'estret de Bering, a les illes Aleutianes tocant les costes americanes. El seu interès com a comerciants-caçadors els dugué a establir-hi campaments temporals que acabaren amb conflictes amb els nadius i entre els mateixos caçadors russos¹³².

El darrer any del segle, el tsar Pere el Gran creà la *Compañia ruso-americana* fundant ja establiments permanents i una colònia. L'alarma es va estendre entre els anglesos i principalment entre els espanyols, que veien amenaçada la frontera nord de Nova Espanya per part d'una nova potència que pretenia participar en la colonització americana.

Els russos aconseguiren, en començar el nou segle, arribar fins a l'Alta Califòrnia on fundaren una petita colònia a la badia de San Francisco, molt propera a les missions fundades per

¹³²ORTEGA, Martha; “Ross: La colonización rusa frente a la española”, a BERNABÉU ANDREU, Salvador. (2000) *El septentrión novohispano: Ecohistoria, sociedades e imágenes de frontera*, CSIC. Madrid. pàg. 123 – 137 i de MATHES, W.M. (2005) “El primer desafío a la soberanía nacional: El establecimiento ruso en California (1822 – 1842)”. a *Calafia* vol. X nº5. Méxic.

Serra i just al costat dels establiments espanyols: el Fort Ross, construït el 1812 en un moment força adient per als seus interessos donades les dificultats que tenia la Corona espanyola a la metròpoli amb l'arribada del francès i pels moviments insurreccionals que havien esclatat a les seves colònies americanes.

Així, l'assentament d'uns 200 estrangers a l'extrem del seu imperi curiosament, no cridà gaire, en un principi, l'atenció de Madrid ni de Mèxic. De fet aquest és el principal motiu pel què la presència de russos a la Califòrnia fou possible, tot i les protestes del Virrei¹³³. Però l'establiment rus vulnerava els drets de descobriment, ja que el territori pertanyia a la Corona espanyola, i ben aviat començaren les alarmes, sobretot a partir dels informes del comte Lacy de 1871 i 1872, l'ambaixador de la Corona a Rússia.

La principal intenció dels russos era la d'abastir els seus assentaments més septentrionals i el septentrió de Nova Espanya oferia abundants recursos naturals, tot i que no fora gaire apta per al conreu. També cal destacar que la situació que presentava una àrea tan despoblada ajudà en la tria del lloc per a l'establiment de l'enclavament rus. Un altre objectiu dels russos era el d'establir relacions comercials amb els espanyols, mentre els nadius, els "indis russos", caçaven llúdries per a ells.

En general, abundà la cordialitat entre ambdós països. Si es produïren enfrontaments fou per l'apropament dels russos a les costes californianes amb l'objectiu de realitzar les seves activitats de cacera, el que va conduir a nombrosos apressaments d'aleutians per part dels espanyols dels presidis de Monterrey i San Francisco.

A més a més, els russos establiren relacions amb altres indis de la zona entorn a la badia de Bodega a l'Alta Califòrnia: els Pomo, els Yuki,..., unes relacions que es caracteritzaren per la tolerància russa envers la forma de vida dels nadius, la qual cosa diferia molt del comportament dels espanyols.

De la mateixa manera que succeí a la colònia hispana, ben aviat va aparèixer també una població criolla russo-aleutiana-nadiua que va fer que a Rússia li resultés fàcil establir un tractat amb els indis a través del qual es considerava el territori de la Badia de Bodega com a part del territori rus reconeixent el dret de propietat dels nadius com a justificació de la seva legitimitat. La Corona hispànica mai va reconèixer un tractat com aquest que, a més a més, situava els indis en pla d'igualtat amb els europeus de cara a formular pactes i tractats.

Els comandants russos tingueren en tot moment un tracte amistós amb els espanyols i les relacions sempre foren cordials. Reberen obertament a les tropes espanyoles enviades des del presidi de Sant Francisco fent saber que eren aliats dels espanyols perquè ambdós països estaven en

¹³³ *Ídem*

lluita contra l'expansió napoleònica i que el seu establiment americà era una manera de participar en la defensa del continent. Després de la caiguda de Napoleó hagueren de modificar la seva tàctica política i optaren per oferir la cancel·lació de deutes a canvi de la cessió d'una franja costera situada entre el Fort de Ross i San Francisco. De fet, aquesta fou la situació en què es toparen el 1821 les autoritats mexicanes, un cop confirmada la seva independència.

L'Església

Si els presidis eren les institucions militars que juntament amb les missions van facilitar l'expansió espanyola al Nord de Nova Espanya, resulta estrany la manca d'al·lusions en els documents i en la correspondència de les autoritats colonials al paper de l'Església en les diferents situacions que s'expliciten. Només en una ocasió es fa menció de la intervenció d'un capellà en el conflicte que mantenen les autoritats militars amb la població per la prestació d'aliments a les tropes:

*“... justamente temen que no se les pague, como ha sucedido con el que dieron el año pasado; más sin embargo, en fuerza de las circunstancias y estimulado de la insinuación del Capellán Fray José Sastre, se franquearan cosa de 400 a 900 fanegas a equitativo precio de 20 reales con la precisa condición de que se les ha de pagar éste y el que ya tienen prestado inmediatamente...”*¹³⁴

El paper de mediació, en aquest cas, queda clar, afavorint en el fons, com és de suposar, la causa del poder colonial que en aquest moment concret passa per la prestació d'aliments a l'exèrcit de la mateixa manera que un dels objectius primordials de Juníper Serra, i de la resta de missioners jesuïtes o franciscans, havia sigut el d'integrar la població indígena i aconseguir una convivència pacífica.

En general, amb la instauració dels presidis, s'havien anat erigint, paral·lelament, des dels inicis de la colonització, missions i reduccions per a què desenvolupessin la seva tasca “evangelitzadora”, és a dir, es contemplava el doble instrument de dominació: el militar i el (a)cultural. Des de finals del segle XVI, la creació d'aldees d'indígenes tenia dues finalitats primordials: disposar d'una mà d'obra barata i procurar la seva aculturació mitjançant, sobretot, de la prèdica cristiana. Les reduccions¹³⁵ actuaven en aquest darrer aspecte. Quan la població indígena no acceptava aquesta integració eren les tropes les que intervenien. Cada presidi es construïa a una

¹³⁴AGI “Virrey sobre novedades...” (29 febrer 1820), sf.

¹³⁵La paraula *reducció* prové del llatí “*reductere*” que significa *portar cap a*. En aquest context s'interpreta com a “portar cap a la fe cristiana”.

distància prudent un de l'altre i de les missions, la qual cosa els permetia recolzar-se mútuament.

La missió consistia en una edificació temporal que funcionava com a defensa i com a refugi per als soldats, per a les seves famílies i per als colonitzadors. Quan s'aconseguia la pacificació de la zona es desmuntava l'establiment i, en alguns casos, esdevenia una aldea més. La seva tasca de mediació, en un sentit o altre, va existir sempre.

Els jesuïtes i els franciscans havien sigut els principals responsables de la seva organització i gestió fent que funcionessin quasi bé com a municipis autònoms, complementaris dels assentaments colonials preestablerts. Així, al mateix temps que procuraven la integració de la població indígena, la mantenien concentrada i apartada dels nuclis poblacionals establerts en la perifèria de les viles i de les ciutats.

Progressivament, al llarg del segle XVII, la Companyia de Jesús havia anat substituint els franciscans en la tasca evangelitzadora i les missions jesuítiques s'havien anat estenent per Sonora i per Arizona. Amb l'expulsió dels jesuïtes per Carles III a 1767, moltes de les antigues missions van passar a ser regides pels dominics, però a les Províncies Internes Occidentals perdurà la labor franciscana, empresa amb molta empena per Juníper Serra que, des de la Baixa Califòrnia, va anar estenent-se cap al Nord llançant-se a la colonització i establint missions a San Diego, San Francisco,... Per a molts, Califòrnia va ser, en realitat la creació i l'obra de Juníper Serra.

Si en temps passats ja havia sorgit una oposició cristiana a la política espanyola d'*encomiendas* pels abusos sobre la població índia, en aquestes primeres dècades del nou segle, tan propers ja a la independència, el clergat, mig i baix, s'inclinarà tot sovint a fer costat a la població criolla en la seva oposició a la dominació espanyola d'una metròpoli de cada vegada més impotent per controlar la situació. Mentrestant els caps de la jerarquia eclesiàstica restaran al costat de la Corona fins al darrer moment.

Per tot plegat ens sembla curiós que a cap moment, amb l'excepció feta, per a bé o per a mal, apareguin referències, ni tan sols indirectes, a membres, intervenció o implicació de l'Església en cap dels problemes que reflecteixen els documents.

Les mines

Si bé les referències a l'escassetat de recursos és constant en els documents analitzats, no trobem referències concretes a un dels recursos bàsics que havien caracteritzat l'economia, la subsistència i el progrés de Nova Espanya fins a finals del segle XVIII.

Els recursos miners sota el sòl del Virregnat havien sigut una de les principals fonts de riquesa per a la Corona i un dels mitjans més importants, juntament amb l'encunyació de moneda,

per finançar les despeses de l'Estat, especialment el manteniment de les colònies i del Virregnat en concret. Guanajuato, Zacatecas, San Luís de Potosí e Hidalgo eren alguns dels centres miners més importants que malgrat formaven part de Nova Espanya no es trobaven a primera línia de la frontera septentrional. En la correspondència i en la documentació del Virrei apareixen nomenats algun cop en relació a ordres, expedicions o trameses de diferent índole però sense fer menció del seu potencial productiu.

Degut a la importància de la mineria en el procés de desenvolupament econòmic de Nova Espanya, aquesta activitat havia rebut un gran impuls, públic i privat, durant el segle XVIII, a pesar que, progressivament, la producció de plata més important es va desplaçar des dels grans centres miners més antics cap a les petites i mitjanes mines disperses per les províncies del Nord (Chihuahua Durango,...) L'ocupació dels territoris del Nord s'havia afavorida gràcies a la seva contribució i les missions i presidis tendiren a construir-se, en gran part, propers a les mines per a la seva protecció. La riquesa que les mines atorgaren als criolls novohispans i al desenvolupament de la regió propiciaren un auge econòmic, i com a conseqüència polític, que contrastava amb la decadència de la metròpoli.

Els conflictes bèl·lics, principalment els lligats al moviment independentista, entre 1810 i 1821, van ser una causa determinant de la crisi minera¹³⁶ a partir de començaments del segle XIX. El motiu principal va ser la retirada del crèdit per part del govern espanyol a l'activitat minera que venia a agreujar les dificultats de producció i de distribució que ja patia. A això hi ha que afegir els problemes en l'obtenció del mercuri per al tractament de la plata.

J. Lynch afirma que el procés de recessió general de l'economia es produí a partir de les revoltes de 1810 i assenyala com, d'aleshores ençà, la fuga de capitals espanyols fou progressiva i ràpida, abandonant mines i en alguns casos destruint-les abans de marxar.

Cap dels conflictes que apareixen en els documents fan menció de la necessitat de protecció de les mines, front als conflictes interns o a la competència exterior nord-americana, o de les dificultats del seu funcionament, tot i les habituals constatacions de la manca de recursos econòmics i dels problemes financers.

¹³⁶ROMERO SOTELO, Mª Eugenia. (2000) "El mercurio y la producción minera en la Nueva España (1810-1821)" *Historia Mexicana*. Vol.XLIX, n° 003, el Colegio de México. México. pp 349-377

CONCLUSIONS

Després de tot lo explicat al llarg d'aquest treball, no és una tasca fàcil exposar de manera sintètica la quantitat de conclusions que se'n poden extreure. Cert és que en l'explicació dels problemes ja s'han anat comentant els principals trets que es poden destacar de cada apartat, tant dels problemes que ens il·lustren directament els documents com dels que no es mostren directament però s'insinuen.

És, per aquest motiu, que en aquest apartat remarcarem tan sols les principals característiques de la situació del Virregnat *nou-hispà* respecte a les Províncies Internes a 1820 segons es desprenen dels informes militars del Conde del Venadito, intentant resumir tot el que s'ha exposat fins ara.

Després d'aquesta minuciosa investigació ens interessa que les persones que accedeixin a aquest treball es quedin amb una idea força clara i concisa de la problemàtica existent al territori més septentrional de Nova Espanya en els darrers moments com a territori espanyol, relacionant-ho alhora amb la informació, de cada vegada més abundant, que ens ofereix la historiografia relacionada amb Juníper Serra i que sovint prediu i avala la situació que es viuria en un futur no molt llunyà.

Les terres de les Províncies Internes eren en general pobres: la dificultat de producció de cultius queda palesa. Només les Califòrnies, en temps de Serra, aconseguiren convertir-se en una terra pròspera que abastia amb els seus productes gran part del territori. La naturalesa no oferia, no obstant, recursos suficients per a tota la població i, tot i que aquesta no era nombrosa, la manca d'abastiment es veia agreujada per haver de proveir les tropes de l'exèrcit.

En els informes del Virrei es desprèn la reticència de la població en dur a terme l'aprovisionament de les tropes ja que es temia que l'exèrcit no retribuís el que se li donava coneixent la precarietat econòmica que patia l'exèrcit i l'administració. Les queixes no només partien del poble d'a peu, sinó que també es manifestaven entre les autoritats militars, la qual cosa demostra que el malestar era generalitzat. Quan en una ocasió el Virrei agraeix públicament la col·laboració de la població amb voluntat explícita que serveixi d'exemple als altres pobles, el que pretén és que la població col·labori, de manera directa o indirecta, a les arques de la Corona.

A les dificultats d'abastiment de tropes, en aliments, armes, vestuari, i recursos humans, hi ha que afegir els problemes en què es topaven les autoritats per controlar un territori tan extens, amb grans distàncies a recórrer entre poblacions i amb una xarxa de comunicacions força precària.

El manteniment de les infraestructures, els presidis i els forts militars, tampoc era fàcil. A les autoritats espanyoles els mancava un domini directe sobre un territori tan extens i despoblat, tal i

com ho titlla el Virrei Apodaca en alguns informes; fins i tot les missions sembla que en aquest moment ja havien deixat de complir el seu paper capdavanter, com a mínim per la manca de referències que s'observa en aquests informes. Està clar que les infraestructures colonials en general (poblament, comunicacions, forts i presidis) eren un recurs escàs. Fins i tot el propi Congrés dels Estats Units manifesta que la llunyania de la metròpoli, sumada a la gran extensió del territori, feia molt difícil el bon funcionament de la colònia.

El dèficit de recursos econòmics per mantenir el territori i l'administració colonial son força freqüents en les cartes del Virrei, amb referències a la manca de cabdal a l'erari públic i amb els càlculs que es fan per intentar economitjar els recursos al màxim avaluant la situació de cada província i calculant, en virtut de les característiques pròpies de cada una, quins ingressos són necessaris i quines despeses podran suportar en cada cas. Tot i així, en alguns moments, l'actitud del Virrei és la d'obviar la problemàtica econòmica i actuar com si el problema no existís. És com si el Conde de Venadito volgués ometre tot allò que pogués preocupar a la Corona espanyola en un moment en què la desestructuració del Virregnat ja s'havia iniciat i on ell era el màxim responsable.

En aquest moments de precarietat, i per tal d'augmentar els ingressos de les arques públiques, el Virrei proposa als seus subdelegats, governadors i intendants, fer efectiu el cobrament de tributs i d'imposts endarrerits, que, pel què es pot deduir de les fonts documentals, era un sistema que no funcionava amb massa eficàcia.

Les Províncies Internes no disposaven dels recursos necessaris ni tenien la possibilitat d'aconseguir-los, i per això necessitaven el suport de les seves províncies veïnes. A 1820, fins i tot les Califòrnies, proveïdores temps enrere, apareixen com a necessitades d'ajut a pesar de seguir exportant els seus productes a la resta de les províncies del Virregnat. L'única manera de sostenir-se era mitjançant un règim autàrquic on s'impliqués el poblament, la defensa i la producció.

Els alts costos que suposava el manteniment i el trasllat de tropes, i la ineficàcia dels presidis en els indrets més allunyats, feu que en alguns moments, es reforcessin algunes posicions i se n'abandonessin d'altres, recercant sempre l'eficàcia militar i la bona gestió econòmica.

Lligat amb la manca de recursos ens topem amb la problemàtica l'exèrcit que era qui sustentava en realitat el poder polític, econòmic i social del Virregnat. De la documentació, tot i tractar-se d'informes purament militars, se'n despren la forta militarització que patia l'administració virregnal. Una militarització espanyolitzada en la majoria de càrrecs, tot i que en els càrrecs inferiors també es podien trobar alguns criolls. Els militars anaven ascendint de categoria i de lloc de comandament, és a dir, hi havia zones més susceptibles de ser atacades o envaïdes, i per aquest motiu el Virrei reclamava que els que eren considerats "bons militars" es desplaressin a aquests indrets per a una millor defensa.

Entre les tropes espanyoles també s'inclouïen els indis que solien formar una companyia específica. El millor exemple que es reflecteix a la documentació és la dels ópatas. Les autoritats espanyoles es beneficiaven de la seva participació pel seu bon coneixement del territori, una qualitat que l'exèrcit espanyol mai arribà a tenir.

Les condicions dels soldats indis dins tropes espanyoles variaven. Es volia preservar en tot moment el seu favor i les pròpies autoritats tenien ben clar que ho aconseguirien només si els feien conscients que defensaven el seu territori front a invasions estrangeres. Era important no canviar la seva ubicació i, de fet, aquest fou un dels motius pel qual la companyia de ópatas es rebel·là al presidi de Babispe.

Les principals dificultats que patia l'exèrcit, a part de la manca de recursos de tot tipus, eren la inestabilitat i el descontent de les tropes que es reflecteixen en els amotinaments o en la deserció de soldats. El millor exemple és la insurrecció dels indis ópatas, de la qual la documentació consultada se'n fa bastant de ressò.

La població al voltant del presidi donà suport als indis revoltats en una clara manifestació de recolzament a la sublevació en oposició al domini espanyol. Però, en general, es pot deduir que la població se sumava, o instigava, a la revolta, cansada de viure en condicions precàries i oprimida pels impostos. El suport de la població, en cas d'insurrecció, anava més enllà del lloc on s'havia iniciat. Immediatament les viles veïnes se sumaven a la causa de la tropa, el que demostra que el moviment insurgent de 1810 seguia viu en algunes capes de la població.

A tot el Virregnat, l'exèrcit també patia de falta de recursos econòmics i humans. En més d'una ocasió el Virrei fa "jutipiris", desproveint efectius militars de tropes, armes, vestimenta, diners, etc. En alguns indrets, per proveir-ne d'altres si sorgien nous fronts a la vegada. La insuficiència d'efectius humans queda ben reflectida en l'esmentada insurrecció ópata, en la qual s'hagué d'armar la població per poder fer-hi front i evitar així la seva expansió.

És cert que el descontent de les tropes era fruit de la manca de recursos, però no exclusivament. Hi havia altres problemes que afectaven també a l'exèrcit, com la mobilització de tropes. Els seus desplaçaments d'un indret a altre eren molt llargs i força complexes, i a això hi ha que afegir el seu manteniment durant l'expedició amb el consegüent proveïment de queviures i d'allotjament per part de les poblacions que travessaven que, com ja s'ha assenyalat, no sempre es mostraven molt col·laboradores.

És remarcable que, tot i la manca de recursos econòmics, no apareixen en cap moment a la documentació queixes per part dels soldats de no cobrar els seus salaris o que aquests arribessin amb retard.

Cal fer un breu incís quant al complex que patien les autoritats militars espanyoles respecte a què tot qui no fos espanyol era contrari als seus interessos. Així ho deixa entreveure el Virrei

insinuant que els indis i els angloamericans són els principals instigadors de les insurreccions. Les causes sempre s'interpreten com a externes i mai les autoritats virregnals consideraren que la mateixa situació i gestió del Virregnat provoqués, de manera directa o indirecta, aquesta mena de revoltes.

Dels problemes relacionats a l'apartat de les insurreccions, ja s'ha fet esment a la principal insurrecció de la què parlen els documents: l'ópata. Pel tractament que se'n fa i per les freqüents i constants indicacions als documents de què tal o qual lloc “encara està” o “ja s'ha” pacificat, es deixa entreveure que aquests tipus de fets eren força habituals. Sovint en els informes s'explica tot el procés que va conduir a la pacificació de l'indret del qual es parla, sigui o no, pròxim en el temps. És a dir, es fan referències a fets concrets fins a un o dos anys anteriors al moment en què s'escriu, i es continua al·ludint a ells en els informes presents. Són molt habituals a les cartes les indicacions del Virrei respecte a mantenir-se sempre en alerta i a no fiar-se de ningú; la desconfiança de les autoritats espanyoles era màxima.

Els sectors implicats en les insurreccions eren diversos: soldats, indis, angloamericans, pirates xilens, i facciosos.

Els dirigents del Virregnat consideraven que qualsevol intent de revolta índia era conseqüència de la instigació nord-americana (la qual cosa no era descabellada). Però cal tenir present la concepció de menyspreu que tenien els espanyols respecte als indis fins i tot com a poder insurreccional. També s'ha de tenir present, com el propi Virrei afirma en alguna ocasió, que els indis havien constituït un front de lluita permanent per a l'exèrcit, ja que no tots s'havien volgut sotmetre a les autoritats espanyoles. Els documents només ens mostren insurreccions o persecucions puntuals que responien a conflictes molt localitzats i en general fronterers, però per altres fonts sabem que hi havia autèntiques guerres declarades entre l'exèrcit i els indis, fet que no es mostra en la documentació consultada. Cal pensar que també en aquest cas es volgués minimitzar la situació i que s'entengués com a un problema a resoldre per les autoritats de la província corresponent.

És remarcable l'absència de moviments insurreccionals d'entre les capes socials criolles, a excepció d'alguns escamots que es justificaven per l'escassetat de recursos i que les autoritats redueixen al màxim com a un alçament puntual i localitzat. Sembla que es vulgui evitar anomenar, inclús pensar, en un moviment insurreccional com el que es donà el 1810 i com el que es donaria just un any després, perfectament organitzat. Un moviment que, de ben segur, continuava actiu en determinats sectors de la societat. La documentació els anomena *gavillas* amb referències a personatges que seran cabdals per el moviment independentista mexicà.

És possible que es volgués obviar aquests problema o que el Virregnat es veiés superat per totes les dificultats que s'han anat explicant i que l'amenaça criolla passés a un segon pla.

Tanmateix es fa difícil creure que la possibilitat d'una insurrecció dels propis habitants del Virregnat no fos present en la ment de les autoritats espanyoles, sobretot, quan veiem l'actitud que tenien davant l'amenaça procedent del sud. El Virrei els anomena "els pirates de Xile". Hi ha com a una mena d'obsessió per mantenir la vigilància permanent a la costa del Pacífic en aquest sentit, i la repressió que s'ordena en cas que l'amenaça arribi a les costes del Virregnat és molt dura (que els tallin el coll). Xile ja havia esdevingut un estat independent i l'alarma entre les autoritats espanyoles, instigada pel Virrei, era màxima.

En el territori més septentrional del Virregnat es fan algunes referències a la presència d'aventurers i de "facciosos" que no actuen a les ordres de cap potència sinó pel seu compte. S'instal·len en els territoris fronterers i es dediquen a fer incursions esporàdiques de les quals es fan ressò els espanyols i els americans. La dificultat per al control fronterer a Texas, la Sonora i Califòrnia augmentava de cada vegada més.

La percepció de les autoritats virregnals davant una insurrecció és bàsicament la d'una amenaça exterior; així és com ho deixa entreveure la documentació. Una amenaça que provenia del nord, obra dels Estats Units, i del Sud, encapçalada pels xilens que volien estendre la seva lluita en un territori encara fidel al monarca espanyol.

Davant tota aquesta problemàtica, l'actitud del Conde del Venadito és sempre la voluntat de la pacificació de les províncies però també la de mantenir íntegre tot el territori colonial espanyol.

En referència als indis, com ja s'ha dit, hem distingit fins a 5 grups classificats en funció de la consideració de les autoritats segons es desprèn dels documents: els indis enemics, els indis amics, els indis amics no fiables, els indis fustigadors i els indis assimilats. No és una classificació estàtica perquè els esdeveniments canvien fàcilment la situació, l'actitud dels indis o la confiança dels espanyols.

Les principals al·lusions que es fan als indis tenen sempre a veure amb el seu salvatgisme i la seva barbàrie. Sempre s'hi acompanya algun adjectiu que els menysprea (*naciones bárbaras*, *naciones salvajes*). Parlaríem, en aquest cas, dels indis no assimilats o enemics que solien situar-se en la confusa i bel·licosa frontera septentrional. Es remarca també la seva condició de "gentils", terme que també utilitzava ja Juníper Serra, quan no practiquen el cristianisme, lo qual els converteix automàticament en nació enemiga per als espanyols. L'actitud de Serra, tot i tractar-se d'un context temporal anterior, era, si més no, més conciliadora.

Aquests indis fronteres que nosaltres englobem dins un mateix grup, responien a diferents tribus objecte de persecució i/o de repressió per part dels espanyols a causa de les incursions que realitzaven en territoris espanyols per obtenir botí, peces de ramat i especialment cavalls. Es dedicaven a fer ràtzies en els territoris espanyols ja que eren conscients que no podien combatre'ls.

L'estratègia que solien seguir les autoritats colonials era l'establiment d'un tractat de pau, encara que els indis no se'n lliuraven de patir la corresponent repressió. L'objectiu de l'administració colonial era la seva assimilació sense voluntat exterminadora, molt en la línia de Serra, del tot contrària a la que hi havia respecte als rebels de Xile, potser perquè les autoritats eren conscients que les incursions índies no aconseguirien tombar el seu poder.

En general, la relació entre el Virregnat i els indis era fràgil i inestable. La signa d'aquests pactes o tractats de pau entre les autoritats espanyoles i les tribus índies estava motivada per la feblesa tribal o per una derrota soferta davant els espanyols. Amb ella els espanyols establien noves delimitacions territorials i a canvi una certa tolerància i respecte envers les costums tribals. La documentació indica que aquests tractats de pau se solien fer de manera tranquil·la i pacífica, encara que la bibliografia consultada ho contradiu.

En el cas dels indis amics, aquests col·laboraven amb els espanyols i mantenien el seu estatus com a poble indi. La seva col·laboració consistia en informar dels moviments d'angloamericans, d'altres indis o de facciosos a les fronteres espanyoles. Tot i l'ajuda i el benefici que proporcionaven, es manté constantment, en els informes del Virrei, una gran desconfiança i una reticència a confiar-hi cegament.

La relació amb els indis assimilats, també anomenats fidels, és totalment diferent. Se'ls valora per la seva lleialtat a la Corona i se'ls justifica i perdona si han comès alguna falta. Amb aquest grup el Virrei mostra una actitud conciliadora i recorda als seus subordinats que se'ls ha de tractar bé per mantenir la seva lleialtat i evitar qualsevol instigació. Els ópatas són un bon exemple de grup indi assimilat.

Un tret a destacar, quant als indis, és que partíem de la suposició que a la documentació toparíem amb molta d'informació i abundants referències, de manera habitual, però no ha estat així. Les referències als indis són poques i les que apareixen estan relacionades majoritàriament amb els indis amics i amb els indis fidels. Sabent que a la frontera septentrional hi havia conflictes armats entre la colònia espanyola i indis enemics i fustigadors, ens resulta certament estrany la seva poca presència en la documentació. Sembla que la màxima preocupació de la zona nord del Virregnat se centra en els Estats Units. De fet, la percepció que es té dels indis de frontera serà la d'aliats dels angloamericans. Curiosament, i volem insistir en això, no hi ha cap al·lusió al paper, activitats o situació de les missions que precisament complien una funció integradora i assimiladora.

El que queda manifest és que el sistema presidial de les viles de frontera era cada vegada més feble i ineficaç per a mantenir l'avanç indi. El problema principal era la falta d'una tàctica adequada en un territori hostil. A més a més, el nomadisme dels pobles indis dificultava el control espanyol ja que es traslladaven constantment d'un indret a l'altre a la recerca d'aliments i establien aliances amb altres tribus i amb els propis espanyols de forma puntual. Però així com establien

aliances també podien canviar d'estratègia i iniciar una ofensiva per recuperar territori o per obtenir botí, o establir aliances amb els que abans eren els seus enemics.

Els Estats Units, sens dubte, constitueixen la principal preocupació de les autoritats virregnals. Un dels temes que ocupa més espai i interès en els informes analitzats és la intervenció del President dels Estats Units en el Congrés on fa referència a la situació del Virregnat *nouhispa*.

Queda ben palès que a qui temien més els espanyols era als nord-americans, sempre en alerta front a un intent d'invasió. La zona fronterera estava permanentment en el punt de mira, i especialment la zona entre Texas i la Louisiana que havia esdevingut una mena de territori neutral, o *país neutral* com s'anomena en alguna ocasió. Aquesta indefinició l'havien aprofitat alguns personatges que, amb l'ajuda de soldats, duïen a terme expedicions de conquesta; són els que el Virrei, com hem comentat abans, anomena *facciosos*. Entre aquests facciosos hi havia estrangers i també alguns espanyols que actuaven pel seu compte sense estar emparats per cap potència, encara que aquesta mena d'expedicions, tal i com expliquen les fonts, podria estar sufragada per comerciants o gent pudent, com diu el mateix Virrei.

Curiosa és l'explicació que es fa a l'informe sobre els esdeveniments de Nacogdoches on James Long i els seus homes havien intentat establir-hi una república independent de la Corona espanyola.

Quan els espanyols coneixien l'existència d'una reunió de facciosos o d'estrangers hi enviaven les tropes per impedir-la i atacaven amb violència. La tàctica que segueixen els espanyols a la frontera és la de la prevenció a través de la vigilància i la fortificació en punts estratègics, i la mobilització de tropes. També feien es valien d'exploradors i d'espies, que solien ser indis amics, per a què informessin dels darrers moviments fronterers així com de possibles pactes establerts on els indis hi jugaven un paper cabdal. És respecte als Estats Units que es prenen més mesures de prevenció i d'actuació militar, la qual cosa demostra el temor que els inspirava el país veí al qual Juníper Serra s'hi havia referit en diverses ocasions.

Molt interessant és, en la documentació, la transmesa del missatge del President dels Estats Units al Congrés on es descobreix l'actitud dels nord-americans envers la potència veïna, i permet veure, sense interferències, la postura i els arguments de l'enemic en un conflicte que enfrontava ambdós països.

Els Estats Units recriminaven a Espanya, sobretot, dos aspectes que atemptaven contra els seus interessos: la resistència espanyola a aprovar el tractat de pau Adams-Onís, iniciat el 1812 i revisat posteriorment a 1819, i les acusacions de les autoritats espanyoles en relació a agressions i atacs al seu territori per part dels nord-americans que aquests consideraven totalment falses.

Els Estats Units expressen en aquest missatge, de manera clara i contundent, la debilitat que

patia el Virregnat de Nova Espanya acusant a la Corona espanyola de voler mantenir un territori que era incapaç de controlar i que, segons el President, per la seva situació geoestratègica, hauria d'estar baix la sobirania nord-americana; de fet és el que el Tractat d'Adams-Onís establí.

En relació a les acusacions que fan els espanyols als americans, aquests parteixen sempre de suposicions; a cap moment es constata un atac militar directe a territori espanyol encapçalat pels Estats Units. Com a molt, el que fan els americans és col·laborar amb rebel·lions índies o amb facciosos. Així, l'únic que poden constatar els espanyols és que han pres posicions prop de la frontera i pressuposar les seves intencions.

En el Congrés dels Estats Units ja es deixa entreveure quina és el talant dels Estats Units: el domini i la prepotència en el marc de les relacions internacionals. Els americans veien recolzada la seva postura davant els espanyols per Gran Bretanya i per França, i pressuposaven el suport rus. Vist en perspectiva, la posició espanyola era feble, ja que cap potència l'hi donava suport. És clar que les potències que recolzaven els nord-americans eren les que tenien interessos en la zona.

Amb el missatge presidencial al Congrés dels Estats Units, els americans deixen clar que volen signar de manera definitiva l'esmentat tractat per posar fi a les hostilitats entre els dos països. Reivindiquen, a més a més, el seu dret a una expansió "legítima" i mostren la seva prevalença en aquell indret gràcies, en bona part, al suport que reben de les altres potències europees.

La darrera font de problemes que es desprèn directament de la documentació és la preocupació que es mostra envers la costa. El litoral era on confluïen la majoria dels problemes que afectaven al Virregnat (abastiment de recursos, incursions del sud, invasió nord americana, ...).

El temor a l'atac i a la invasió des del mar és reflecteix en les ordres que emet el Virrei de manera constant als seus subdelegats referents a què s'ha de mantenir la vigilància, el control i la protecció de les costes en tot moment. S'insisteix constantment en la prevenció davant l'arribada de naus amb tropes estrangeres o amb insurgents, tant a les províncies costaneres del sud com a les del nord. Qualsevol sospita o avistament a la costa és motiu d'alarma i de mobilització, sense atendre a la seva procedència, i tot moviment sospitós a la costa és comunicat de manera minuciosa al Virrei. Aquest sempre segueix la mateixa pauta en les actuacions a seguir: no baixar la guàrdia i estar preparats per a l'atac. El temor a una invasió exterior era màxim; tant és així, que les tropes ja tenien una mena de protocol d'actuació en cas d'un desembarcament estranger.

La zona del Pacífic mostra molt més moviment que la de l'Atlàntic; almenys s'hi mantenia més vigilància, fet directament relacionat amb els esdeveniments de Xile, on els rebels volien estendre la seva revolta, i amb la presència de corsaris que fustigaven el nou estat independent. També hi està directament relacionat el fet de tractar-se d'una zona comercialment molt més activa on les Califòrnies hi tenien un paper destacat, així com també, la presència de naus dedicades a la

caça de la balena.

El tràfic mercantil era un aspecte bàsic per al manteniment de les Províncies Internes, i per això la seva estabilitat era de suma importància. Els principals contactes comercials que es desprenen de la documentació s'establien entre les Califòrnies que Juníper Serra havia contribuït a engrandir, i les províncies meridionals. Encara que les altres potències, i sobretot Estats Units, també hi tenien interessos comercials, és en l'únic aspecte que el president estatunidenc mostra una voluntat conciliadora amb els seus veïns.

A les fonts s'il·lustra l'arribada de naus nord-americanes, encara que els espanyols, a pesar d'accedir als intercanvis comercials, es mostren desconfiats. Es fa alguna al·lusió a fets passats relatius a segrests de vaixells, el que demostra que en alguna ocasió les tensions havien estat fortes. Existeixen també actituds contraposades: mentre Luis de Onís predica el manteniment de les bones relacions, el Virrei mostra, en un moment determinat, el seu enuig per haver de permetre la navegació a les seves aigües dels nord-americans sabent que no totes les activitats que s'hi realitzen són estrictament comercials.

Crida l'atenció que, tot i els problemes fronterers a la zona de Texas en l'àmbit terrestre, no hi ha massa preocupació per un atac marítim en aquell indret. Hi ha molt poques al·lusions a la vigilància de les costes i als ports texans, a diferència del què passa a la costa oest del Virregnat.

Assenyalades les principals característiques que presenten els documents, com s'ha dit en més d'una ocasió, crida l'atenció l'absència de determinats aspectes que sabem que eren rellevants en el context de Nova Espanya.

No apareixen anomenades en cap moment les potències europees en virtut dels seus interessos en aquell territori o de les relacions i contactes anteriors amb Nova Espanya. L'obsessió és, únicament, amb els Estats Units. En el cas de Gran Bretanya, únicament s'anomena l'arribada d'alguns vaixells anglesos ja que una de les coses que va mantenir Gran Bretanya a l'altra vessant de l'oceà Atlàntic, després de la pèrdua dels seus territoris, fou l'hegemonia comercial. Pel què fa a França, tot i sabent els esdeveniments que s'havien produït a la Louisiana i els estrets contactes que mantenia amb Espanya, no apareix anomenada en cap moment. Potser hi té a veure que les possessions franceses en aquest moment no eren massa properes a la colònia espanyola. Amb Rússia, que s'establí al nord del Virregnat aprofitant la guerra espanyola amb l'imperi francès i la insurrecció interna que havia patit, les relacions foren bàsicament cordials i l'indret on es van establir els russos no interferia els interessos del Virregnat, encara que atemptava als drets de conquesta.

Els dos aspectes que destaquen per la falta de referències en la documentació i per la importància que tenien en el funcionament intern del Virregnat, són, sense cap mena de dubte,

l'Església i la mineria.

Hi ha, entre tota la documentació consultada, una sola al·lusió a l'Església. Es podria pensar que aquesta absència és deguda a què els informes eren principalment de naturalesa militar, però a les terres colonials exercit i Església actuaven com a un tot, dedicant-se una ajuda mútua per reafirmar el seu domini i en temps de Juníper Serra, la col·laboració Església Estat havia sigut molt estreta, tant pel que fa a la tasca missional com en la tasca formativa i integradora (assimiladora) dels indis. Clar que l'ascendència de criolls a les capes baixes i mitjanes del clergat també pot esdevenir un punt a favor en l'omissió d'informació referent a l'Església ja que aquest sector eclesiàstic cercaria el benestar i el favor dels seus iguals sense limitar-se a obeir ordres d'unes autoritats que se sentien superiors i que només es preocupaven del propi manteniment i del seu honor adoptant el paper de víctima davant tants fronts oberts. Però pel que fa a la relació de l'estament eclesiàstic, en concret el de les missions, amb la població índia incorporada no hi ha cap referència, per la qual cosa no podem establir relacions entre aquest penúltim any de la colònia espanyola i l'herència de Juníper Serra en relació a la situació o a l'evolució del procés iniciat a les Califòrnies pel frare mallorquí. Únicament ens podem limitar a constatar que gran part dels problemes constatats per Serra no només persistien a 1820 sinó que s'havien anat agreujant i que els seus temors s'arribaren a confirmar en fets.

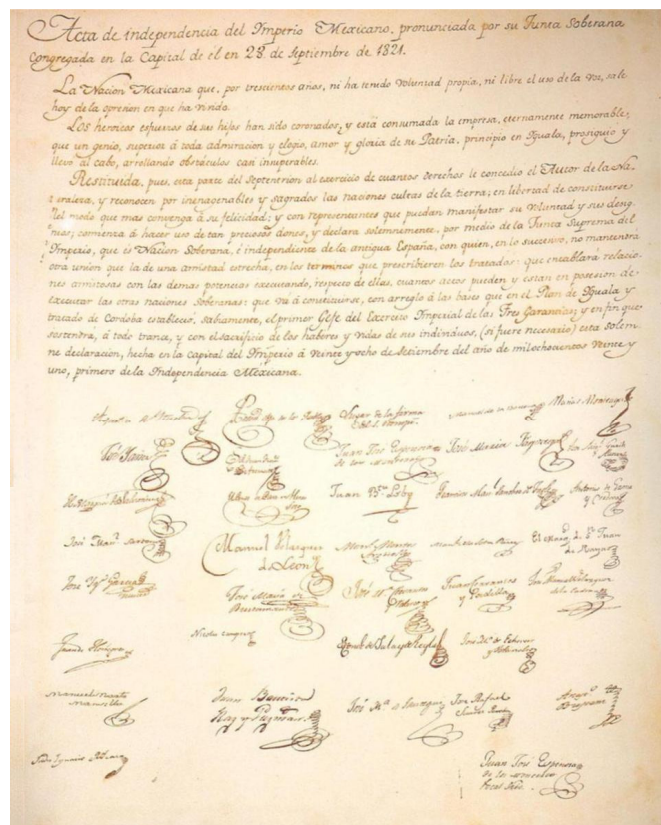
Ens sembla remarcable també l'absència d'al·lusions específiques a la mineria, un sector que ja es trobava en decadència però que havia estat cabdal per a l'economia colonial els anys anteriors. Hagués estat lògic trobar alguna referència en relació a la necessitat de la seva protecció davant els conflictes existents o per la competència exterior nord-americana, però no se'n troben. Segurament els mals de cap ja eren suficients com per pensar en mesures proteccionistes de les mines.

De tot lo explicat en aquest apartat de conclusions, se'n pot extreure que l'estabilitat virregnal era cada vegada més dèbil, que de cada vegada el control era menys efectiu i que augmentaven els fronts oberts que s'havien d'atendre. Així i tot, no hem de perdre de vista que el Virrei de Nova Espanya feia arribar al Ministeri de la Guerra el què ell volia que i, per tant, no l'hem de considerar una font neutral i imparcial. Prèviament a l'escrit, ja hi havia una selecció feta de tots els esdeveniments que relataria a la seva carta, i que, per tant, volia que fossin coneguts a la metròpoli.

Si un aspecte no hem pogut resoldre en aquest treball, deixant així una pregunta oberta, és esbrinar per quin motiu es deixen d'emetre informes el mes de maig de 1820, tenint en compte que

el moviment independentista, encapçalat per Itúrbide, no s'inicia oficialment fins a les acaballes de l'any. Se'ns ocorre una única hipòtesi, que tampoc és cabdal, que justifiqui la interrupció de les notícies i és que, a finals d'abril de 1820 van arribar les primeres notícies de la Revolució Liberal que s'havia establert a la metròpoli amb el pronunciament de Riego.

Per acabar, creiem convenient remarcar la importància que pot tenir una investigació en aquesta temàtica de cara a un futur, donada la mancança bibliogràfica en què ens hem topat entorn precisament a l'any 1820. La majoria de referències, com ja s'ha dit, són bastant difuses i poc específiques.

Carta de la independència de Mèxic, 1821
(museoamericas.blogspot.com)

BIBLIOGRAFIA

ALAMAN, Lucas. (1882) *Historia de Méjico desde los primeros movimientos que prepararon su independencia en el año 1808 hasta la época presente*. Imprenta JM de Lara. México.

ARNAL, Luis. (2006) “El sistema presidencial en el septentrión novohispano, evolución y estrategia de poblamiento” a *Scripta Nova*, vol. X, nº218. Universidad de Barcelona. Barcelona.

BERNABÉU ALBERT, Salvador. (2000) *El septentrión novohispano: ecohistoria, sociedades e imágenes de frontera*. CSIC. Madrid.

BERNABÉU ALBERT, Salvador. (2009) *El gran Norte Mejicano: Indios, misioneros y pobladores entre el mito y la historias*, CSIC. Sevilla.

DE GORTARI RABIELA, H. (2006) “Nueva España y México: Intendencias, modelos constitucionales y categorías territoriales, 1786–1835” a *Scripta Nova* (vol. X, nº218). Universidad de Barcelona. Barcelona.

DEL ALCÁZAR, Joan; TABANERA, Núria; SANTACREU, Josep M.; MARIMÓN, Antoni. (2000) *Història Contemporània d'Amèrica*. Universitat de València. València.

FLAGER, Edward K. (1988) “Las relaciones interétnicas entre los españoles y los navajos de Nuevo Méjico”. *Revista Española de Antropología Americana*, nº XVIII. Universidad Complutense de Madrid. Madrid. pp 129 – 157

FLAGER, Edward K. (2000) “La política española para pacificar a los indios apaches a finales del siglo XVIII”. *Revista Española de Antropología Americana*, nº 30. Universidad Complutense de Madrid. Madrid. pp 221 - 234

JIMÉNEZ, Alfredo. (2006) *El Gran Norte de México. Una frontera imperial en la Nueva España (1540 – 1820)*. Ed. Tébar. Madrid.

LYNCH, JOHN. (1985) *Las revoluciones hispanoamericanas 1808 – 1826*. Ed. Ariel. Barcelona.

MATHES, W.M. (2005) “El primer desafío a la soberanía nacional: El establecimiento ruso en California (1822 – 1842)” a *Calafia* vol. X nº5. Méxic.

MONCADA MAYA, J.O. (2003) “Una descripción de las Provincias Internas de la Nueva España a finales del siglo XVIII. La descripción del ingeniero militar Juan de Pagazaurtundúa” a *Scripta Nova*, vol. VIII, nº436. Universidad de Barcelona. Barcelona.

NAVARRO GARCÍA, Luis. (2007) “Los intendentes de las Provincias Internas de Nueva España” a *Temas Americanistas* 19. Sevilla. pp 51 – 63.

PIETSCHMANN, Horst. (1996) *Las reformas borbónicas y el sistema de intendencias en Nueva España: Un estudio político administrativo*. Ed. Fondo de Cultura Económica. México.

PICAZO MUNTANER, Antoni (2010). “Junípero Serra y California; El proceso de asentamiento y control”. *Fundació Càtedra Iberoamericana*. Universitat de les Illes Balears, Col·lecció Veracruz, nº 26.

REES JONES, Ricardo. (1979) *El despotismo ilustrado y los intendentes en Nueva España*. Ed. Universidad Nacional Autónoma de México. México.

RODRÍGUEZ, Jaime. (1986) “La crisis de México en el siglo XIX”. *Estudios de Historia Moderna y Contemporánea de México*, v. 10. Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas. México. pp. 85-107.

ROMERO SOTELO, Mª Eugenia. (2000) “El mercurio y la producción minera en la Nueva España (1810-1821)”. *Historia Mexicana*, Vol. XLIX, nº 003, el Colegio de México. México. pp 349-377

RUIZ DE GORDEJUELA, J. (2006) *La expulsión de los españoles de Méjico y su destino incierto: 1821-1836*. Universidad de Sevilla: CSIC. Madrid.

TREJO BAJARAS, Denis. (2009) “La historia regional en México: reflexiones y experiencias sobre una práctica historiográfica”. *Historia Unisinos*, Janeiro, pp 5-18

ZERMEÑO, Guillermo; (2003) “La historiografía moderna en México: génesis, continuidad y transformación de una disciplina”. *XI Reunión de Historiadores Mexicanos, Estadounidenses y Canadienses Las instituciones en la historia de México: formas, continuidades y cambios*. Monterrey. pp. 1 – 9.

Recursos en xarxa

<http://commons.wikimedia.org/>

<http://memory.loc.gov>

<http://www.algarabia.com>

<http://www.bicentenario.gob.mx>

<http://es.wikibooks.org>

<http://es.wikisource.org>

ÍNDEX

Introducció	2
<i>Les fonts primàries</i>	5
I. El context de Nova Espanya	11
<i>Del moviment insurgent de 1810 a la independència</i>	13
<i>L'organització territorial</i>	16
<i>Juan Ruiz de Apodaca, el Conde de Venadito</i>	20
II. La problemàtica de les Províncies Internes a partir dels informes del Virrei de Nova Espanya	22
a. El territori i els recursos.....	23
b. L'exèrcit.....	33
c. Les insurreccions.....	40
d. Els indis.....	45
e. Els Estats Units.....	52
f. Les costes.....	60
III. Alguns aclariments i altres problemes que no revelen els documents	67
<i>França</i>	68
<i>Gran Bretanya</i>	69
<i>Estats Units</i>	70
<i>La presència Russa</i>	71
<i>L'església</i>	73
<i>Les mines</i>	74
Conclusions	76
Bibliografia	87